

A SZERELMES SZOLÓN

Ha egy olyan költő, politikus és filozófus, mint amilyen az athéni Szolón volt, szerelmi életére vetünk pillantást, akkor nem annyira az intimitás érdekelhet bennünket, noha lesz, aki csak erre figyel, mint inkább az, hogy az adott történelmi korban és társadalmi körben egy olyan kvalitású személyiség, mint amilyen ő volt, hogyan oldotta meg közéleti és magánéleti konfliktusait.

Hogy Szolón szerelmi életét ne csak körvonalazzuk, hanem valamennyire értelmezni is tudjuk, ahhoz összevetjük „*a hét görög bölcs*” között számon tartott neves kor- és harcostársainak szerelmi életéről összegyűjthető ismereteinkkel.

Mielőtt nekikezdünk a múlt vallatásához, felhívjuk a figyelmet arra a törvényére, „*amely a paráznát eltiltja a szónoki emelvénytől.*”¹ A törvény a paráznát, azaz a bujálkodót, a kicsapongót, a fajtalankodót, az erkölcstelen nemi életet élőt tiltotta el a politikai szerepléstől. Mivel Szolón, kora törvényhozóihoz hasonlóan, a maga által kezdeményezett vagy hozott törvényeket önmagára nézve is kötelezőnek ítélte, feltehetően egyes tetteit mérlegelve, de életvitelétől általában is a „*paráználkodást*” idegennek tartotta.

Amikor, kedves olvasó, majd az utolsó mondat végéhez értél, akkor gondolj erre vissza, s mérlegeljed, mit jelenthetett az akkori kor és Szolón számára az, hogy „*parázna*”.

DEMOKRATA DERŰ

Szolón alapvetően demokrata volt (főljánlották számára, hogy legyen türannosz, de nem vállalta), ami azt is jelenti, ha magánéletére vetjük szemünket, hogy idegen volt tőle az askézizmus minden formája, eszménye és gyakorlati törekvése volt az emberi élet lehetőségeinek sokoldalú, gazdag kiélése. Így fogalmazza meg a derűs, örömteli, boldog élet eszményét:

*Egyformán vagyonos mindaz, ki ezüstben-aranyban
gazdag, mind, aki dús búzavetéseken úr,
sok lova és öszvére van; ámde az is, ki derűsen
éli le épkézláb testtel az élete sorát,
nőjén és gyerekén örömet leli, míg fiatalság
fűti s a boldogító, szép napok üdve virul.
Mindez üdv a halandónak. De nem viszi senki
nagy vagyonát Aidész éji lakába soha,
meg nem váltja magát a haláltól és az emésztő
kórtól, nem menekül mégsem az aggkor elől.*²

– azaz a jókedv, a derűs élet, az ép és egészséges test, a szép termet, a testi erő, a jó ágyék és gyomor, az örömet adó nő, a jó gyermekek és unokák és az anyagi jólét a boldogság feltétele. Plutarkhosz így összegzi hőse hitvallását: „*Szolón megírta költeményeiben, hogy a szép külsőnek soha nem tudott ellenállni, s nem is harcolt a szívelem ellen, mint ökölvívó a küzdőtéren.*”³ Ez a derék ember nehezen megvalósítható, az élet egészét élni kívánó ember ideálja. Ez az ideál nem független Athéntől, ahol ősidők óta tisztelet tárgya volt Aphrodité, a szerelem istennője, még kevésbé a város akkori, robbanásszerű fejlődésétől, Szolón személyes politikai elkötelezettségétől és magánemberi helyzetétől. Gyönyörökkel teli életet kívánt magának, de nem minden áron. Kerülte az öncélú élvhajhászást, az érzékiség mértéken felüli kergetését, a szélsőséges hedonizmus ellenében az élvezetek sokoldalú, gazdag, harmonikus kiéléseire törekedett.

A boldogság hitvallásában Szolóntól idegen volt az e korban egyre terjedő kábítószeres használat.⁴ Törvénykezésében ezek elítélésének megtaláljuk a nyomát: „*nem adott teljes szabadságot a végrendelkezésben, és érvénytelennek mondott ki minden olyan végrendeletet, amelyet betegség, kábítószer vagy kényszer hatására, börtönben vagy nő befolyására készítettek. Nagyon helyesen úgy gondolkodott, hogyha valaki jobb belátása ellenére beszélnek rá valamire, ugyanannyit ér, mintha az illető kényszer alatt cselekednék: ravasz csalást és kényszerítést, a gyönyört vagy a fájdalmat mind olyan dolognak tekintette, amelyek elhomályosítják az ember józan ítélőképességét.*”⁵ A kábítószer, illetve a jobb belátást vele nagyjából hasonlóan korlátozó hatású betegség,

1 Diogenész Lartiosz I,2. Szolón. In: Uő. A filozófiában jeleskedők élete és nézetei. 1. köt. Jel Kiadó. 2005. (Továbbiakban: Diog. Laert.)

2 Szolón: Az igazi gazdagság. In: görög költők antológiája. 94. old.

3 Plutarkhosz: Szolón I. In: Uő. Párhuzamos életrajzok. 1. köt. Magyar Helikon. 1978. (Továbbiakban: Plut)

4 Xenophón ezt írja Szókratész és egy Theodoté nevezetű szépasszony beszélgetéséről: „*nincs ám nekem annyi szabad időm! A sok magán – és közügy teljesen elfoglal! Meg aztán itt a sok barátom, akik éjjel-nappal nem engednek el maguk mellől, folyton bájtalok receptjéért és ráolvasó énekekért nyúznak.*” (Xenophón: Emlékeim Szókratészről. III. 11,16. In: Xenophón: Filozófiai és egyéb írásai. Xenophón összes munkái. 2. köt. Osiris Kiadó. 2003.) „*Cyrus király, Simonides lírai költő és Hippias, az éles elméjű elisi szofista oly módon tudták serkenteni emlékezőképességüket, hogy bizonyosfajta gyógyszereket ittak*” (Marcellinus: Róma története. XVI,5. Európa Könyvkiadó. 1993.)

börtön, csalás, női praktika, gyönyör vagy fájdalom, amely gátolja a szabad döntést, és ezért mintegy kényszer alatti cselekvést eredményez – érvényteleníti a cselekvő ember minden rendelkezését.

A rigorózus elvet, ez mutatja következetességét és a kivételeztség elvetését, önmagára is kiterjesztette: „*ha az arkhont részegségen érik, akkor halállal lakoljon.*”⁶ A törvénynek a törvényhozóra való kiterjesztése Zaleukosz óta alapvető jogi elv volt. Szolón, ha kábítószereket nem használt is, nem zárható ki, mint oly sok ifjú, a gyönyöre felsekentésében, kéje fokozásában az afrodiziákumokat, a bájitalokat azért nem vetette meg. A nemzedékét követő neves, „*pajzán és enyelgő verseket költő ceosi költő*”⁷ Szimónidész versében így vall a gyönyöréről:

*Hogy lehet gyönyör híján
létünk kívánatos, mit ér bármely királyság?
Nélküle isteneink sorsát sem irígylem.*⁸

Az emberi élvezetet a türannoszok és az istenek csillagzata, a földi nagyságok és az égiek elé helyezi! Ebben bizonyára egyetértésre talált volna Szolónnal.

KICSAPONGÓ KERESKEDŐ

Szolón „*vagyonban és befolyásban nem átlagon felüli, de annál előkelőbb származású athéni polgár fia volt... Kodrosz királyig vezette viasza családfáját.*”⁹

Atyja a családi vagyont elfecsérelte, elajándékozta, fünek-fának adakozott belőle. Szolón, aki nem kívánta sem családját, sem barátai támogatását igénybe venni, restellte, hogy segítségre szorul, ezért pénzkereső munkát vállalt, egy abban az időben megbecsült életművet választott, kereskedésre adta a fejét. „*Valószínűleg – vélekedik Plutarkhosz – Szolón kereskedői foglalkozásával függ össze, hogy szerette a költséges életmódot, s költeményeiben többet szól az élvezetekről, mint bölcselőkhöz illik; de úgy van az, hogy aki sok kockázatot vállal, cserében gyönyörökkel teli életet kíván magának.*”¹⁰ Kereskedőnek lenni akár a szárazföldön, ahol fosztogató banditák veszélye függött a fejük felett, akár a tengereken, ahol a rejtett szikláktól, a viharoktól és a kalóztól kellett rettegniük, koránt sem volt veszélytelen, még kevésbé nyugodt, fáradságmentes foglalkozás volt. Sikeresen partot érve, a piacot haszonnal elhagyva vonzotta őket a pihenés, a szórakozás, a feszültség levezetése, a néket nélkülöző hetek és hónapok bepótlása.

Ifjú kereskedőként bizonyára nem került el Korinthoszt. A kereskedővárosba kerülő kalmárok és hajózók gyönyörűségére a két kikötőjű, nagy forgalmú Korinthosz volt az állami- és a magán-nyilvánosházak rendszerének kezdeményezője. Az a fiatalember, aki kereskedésre adta a fejét, élvezeteit, a karavánutakon vagy a hajón társai körében szerezhette meg, a révbe érve pedig vagy a diktériónok elesettjeinek karjaiban lelt öröme, vagy az utcalányok, a szabad kurtizánok szolgáltatásait vette igénybe. Ha jól ment az üzlet, akkor pihenés közben az auletridák táncában és fuvolajátékában gyönyörködött.

Feltehetően Korinthoszban szerzett tapasztalataiból kaphatta Szolón az ötletet és az ösztönzést arra, hogy a kereskedelemben és a hajózásban egyre jelentősebb szerepet játszó poliszában kielégítse a sokasodó városi népesség keresletét, az úton járók igényeit, a kikötőkbe behajózók elvárásait, és megszervezve a prostitúció intézményeit, s ezzel a várost és kikötőjét számukra vonzóbbá tegye: a várost várossá tegye. Ebben Athén nem egyszerűen Korinthosz utánzója, hanem a nyilvánosházak rendszerének tökélyre fejlesztője lett.

PIROSLÁMPÁS HÁZAK

A szakrális prostitúció és a hetérák intézménye Athénben már korábban ismert volt, de a bordélyok megszervezése új fejlemény, és a Hellász-szerte ismert és tisztelt bölcs Szolón nevéhez köthető. Többek között azzal írta be a nevét Athén és Hellász történetébe, hogy a várost vezető arkhónként bevezette poliszában a nyilvánosházak rendszerét.

Szolónt dicséri a „*deiktériónok*” – a nyilvánosházak – állami megszervezése. Ezeknek felépítése az athéni Aphrodité-szentély mellett, a kikötőhöz közel történt. Működésüket törvény szabályozta. Az intézmény élén a „*pornotroposzok*”, a gazdasági felügyelők és „*deiktéridák*”, az irányítók álltak –, és amint illik egy jól szervezett államban, jövedelmüket a polisz megadóztatta. A szolgáltatásért – az alapító demokratikus elveihez híven – minden vendég azonos díjat fizetett: egy obulust. Ázsiában vásárolt rabszolgánok is munkabérből

5 Plut. Szolón 21.

6 Diog. Laert. I,2.

7 Apuleius: A mágiáról. 9. In: Uő. A mágiáról. Virágoskert. Magyar Helikon.1974.)

8 Szimónidész: Csak a gyönyör boldogít. Ford. Franyó Zoltán In: Antik irodalom. Kossuth Könyvkiadó CD.)

9 Plut. Szolón 1.

10 Plut. Szolón 3.

részesültek. Nem sok idő múlva az állami nyilvánosházak mellett magánvállalkozások, vörös „priaposz”-szal jelzett u. n. „kapaileák” nyíltak, ahol szabad nők is dolgozhattak. Attika kereskedelmi (Peiraiausz, Prasziai, Thorikosz) és hadi (Munükhia) kikötőiben nemcsak női, hanem szép számban férfiprostituáltak is tevékenykedtek. Ők éppen úgy kívül álltak a poliszon, mint a nőiek: nem volt polgárjoguk. A szabad athéni polgár sohasem sülyedt le annyira, legfeljebb, ha ténylegesen homoszexuális volt, hogy szolgáltatásait igénybe vegye.

Simon de Beauvoir így jellemezte Athén prostituált-társadalmát: „A dikteriónok foglyai mellett működtek szabad kurtizánok is. Háromfajta kurtizán volt: a dikteriádák körülbelül a mai bárcás utcanőknek feleltek meg; az auletridák táncosnők és füvölások voltak; a hetérák rendszerint Korinthoszból jöttek, félvilági nők, Görögország legtekintélyesebb férfiainak hivatalos barátnői; társadalmi szerepük megfelelt a mai 'társaságbeli hölgy' szerepének. A dikteriádák felszabadított rabszolgák vagy alacsony sorsú görögök lányai voltak, általában nyomorúságosan éltek, a keritőnők könyörtelenül kizsákmányolták őket. Az auletridák gyakran tekintélyes vagyona tettek szert művészi tehetségük kamatoztatásával... A hetérákról tudjuk, hogy nem egy közülük osztozott hírneves barátja dicsőségében. A férfiak egyenrangú félként kezelték őket és szívesen érintkeztek velük; a hetéra ugyanis a maga ura volt, szabadon rendelkezett vagyonával, amellet okos volt, művelt és tehetséges. A társadalmon kívül élt, a család kötelekeit lerázta, következőképp a férfitől sem függött: ezért látja őt a férfi magához hasonlóknak, majdnem magával egyenrangúnak.”¹¹ A hetéra, az anyagilag és a jogilag szabad, a független, az öntudatos nő társadalmi elfogadottsága (ha a társadalmon férfitársadalmat értünk) tehát nem annyira nőies külleméből, noha bizonyára abból is, hanem férfiakhoz hasonló társadalmi meghatározottságaiból, önállóságából és műveltségéből adódott: **társ**a volt a férfinak!¹²

A prostitúció törvényesítése mögött a poliszban végbement alapvető változásoknak és a belőlük fakadó új szükségletek megjelenésének felismerése húzódik meg. Athén Hellász egyik legtöbb lakosú városává vált. Az ember és ember közötti legintimebb viszony problematikussá válását, amit Athén ipari, kereskedelmi és politikai fejlődése hozott magával, s ami kérdésessé tette az eladdig uralkodó patriarchális erkölcsöket, mutatja az örömlányok intézményének legalizálása. S már ekkor előbukkan a nyilvános házak melletti, mára már évezredessé nemesült érv. Egy kortárs így értékelte Szolón leleményét: „Dicsőség néked Szolón! Mert nyilvános nőket vásároltál a város érdekében, egy olyan város erkölcsi érdekében, amely tele van erős ifjú férfiakkal, akik a te bölcs intézményed nélkül a tisztaság női üldözésére vetemednének.”¹³ Athénben is kifejlődött a belső piac és a külkereskedelem, elterjedt a pénzforgalom, a poliszban tömegesen megjelentek a nem helyben lakók, a parasztok, a hajósok, a utazók.

Ha Szolón **állami** nyilvánosházat szervezett, s megengedte a **magánkezelésű** kapaileák működését, akkor nem tagadhatjuk meg Szolón érdemétől, hogy az eladdig **vallási** szolgáltatást **világi** szolgáltatássá, hitbéli **kötelezettség**ből többé-kevésbé **önkéntes** elhatározássá tette. Ne feledjük el, a templomi prostitúció, bármennyire körülbástyázták a szentség mázával, akkor is **kényszer** volt, ezzel szemben a polgári, az állami és a magán nyilvános házakban űzött prostitúció, legalább is a szolgáltatásokat élvezők részére, **önálló** és **szabad** döntés, elhatározás kérdése volt. Mint minden szabadság mellett azonban ott húzódott meg a mások nem-szabadsága. Szabad elhatározás volt a szolgáltatást élvezők számára, de többnyire nem az a szolgáltató számára, akár rabszolga volt a prostituált, akár szabad nő. Az ő helyzetüket nem a szabadság, hanem a kényszerűség, a kiszolgáltatottság, az alávetettség jellemezte. Akár akarta és kedvelte, akár nem, akár tudta és utálta, akár nem, akár kitörni igyekezett belőle vagy belefásult, a prostituált, lett légyen jogilag rabszolga vagy szabad, a társadalom áldozata volt.

Miután az emberek megkapták azt, ami az embereknek jár, azért Szolón, aki korának gyermeke volt, nem feledkezhetett meg az istenekről szem. A nyilvánosházak használói által befizetett belépődíjakból és az intézmények adóikból felépítette az Aphrodité **Pandemosz**, azaz a **Közönséges** Aphrodité, az **Egész nép** Aphroditéje szentélyét. Fenntartását is ezekből a forrásokból biztosította. Ha nem is a szentélyben, mint Korinthoszban, hanem a szentélyen kívül, de Aphrodité által mégis csak megszentelt intézményben áldoztak Aphroditének. Athén. ismét gyarapodott egy demokratikus és időtálló intézménnyel. Athén naggyá válása tehát ebben, a szemforgató utókor által kevésbé hangoztatott vívmányban, az áru- és pénzgazdálkodás, a kereskedelem fejlődésének és a demokratikus előrehaladás jeleként aligha dicsézően idézett intézményben éppen úgy megmutatkozott, mint az athéni demokrácia számos, mindmáig csodált eredményében, jogviszonyaiban, filozófiájában és művészetében. Nincs két Athén, a kapaileák Athénje és a Panathénaia Athénje: csak **egy** Athén van, az árnyak és a fények városa.

A HATALOM AKARÁSA ÉS ARATÁSA

11 Beauvoir: A második nem. Gondolat Könyvkiadó. 1969. 111. old.

12 Szótárilag: εταίρα – társnő, barátnő, szerető; εταίρισμα – kéj, hetéra. – (Györkösy Alajos, Kapitánffy István, Tegye Imre. Ógörög-magyar nagyszótár. Akadémia Kiadó. 2. kiad. 1993.) „A hetérákról tudjuk, hogy nem egy közülük osztozott hírneves barátja dicsőségében. A férfiak egyenrangú félként kezelték őket és szívesen érintkeztek velük; a hetéra ugyanis a maga ura volt, szabadon rendelkezett vagyonával, amellet okos volt, művelt és tehetséges. A társadalmon kívül élt, a család kötelekeit lerázta, következőképp a férfitől sem függött: ezért látja őt a férfi magához hasonlóknak, majdnem magával egyenrangúnak.” (Beauvoir: A második nem. Gondolat Könyvkiadó. 1969. 111. old.)

13 Idézi Bebel: A nő és a szocializmus. Kossuth Könyvkiadó. 1957. 35. old.

Ha már szóba került Korinthosz, térjünk ki Szolón bölcs-társának, Periandrosz szerelmi életére. Ő volt az a bölcs a hét közül, akit egyedülként zárták ki a bölcs-mozgalomból. Apjától eltérően, a „szelidebb eszközök” alkalmazásában bízott, de uralomra kerülve hamar feladta demokratikus elveit. Ebben nem állt egyedül, de talán ő vitte legvégsőkéig a hatalom akarását. Fegyverrel és félrevezetéssel, megvesztegetéssel és misztikával igyekezett megszilárdítani és megőrizni uralmát.¹⁴ Hogy így történt, az annak tudható be, hogy Periandrosz türannosszá válva többé-kevésbé szükségszerűen elveszítette bölcsességét, a „hübrisz” elvakította.

Kapcsolatba kerülve Thraszübulossal, Milétosz türannoszával, tanácsért fordult hozzá. Döntése ésszerű volt: Milétosz gazdag, jól kormányzott, számos gyarmatvárost is uralma alatt tartó, a Paniónion amphiktüonia vezető erejeként Iónia egészére hatással bíró polisz volt. Példája méltán keltette fel Korinthosz türannoszának érdeklődését. Periandrosz – írja Hérodotosz – ezért „elküldte egy emberét Thraszübuloszhoz, és megkérdezte tőle, hogy milyen eszközökkel kormányozhatná a legjobban a várost Thraszübulosz pedig kísértelt Periandrosz követével a városból a gabonaföldekre... Ha beszélgetés közben olyan kalászt látott, mely kimagaslott a többi közül, azonnal levágta és félrehajította, és a séta közben valósággal letarolta a vetés legvirulóbbról és legsűrűbben sarjadzó részét, majd egyetlen szőnyi válasz nélkül elbocsátotta a követet. Amikor a követ hazaérkezett Korinthoszbba, Periandrosz mohó kíváncsisággal megkérdezte, hogy milyen tanácsot kapott Thraszübulosztól. Erre a követ elmondta, hogy Thraszübulosz egyetlen szőnyi üzenetet nem küldött..., és elbeszélte, hogy mit tapasztalt... Periandrosz pedig tüstént felfogta, hogy mit jelentett Thraszübulosz viselkedése, és mit tanácsolt általa: ölesse meg a város legkiemelkedőbb polgárait. S attól fogva kegyetlenkedése nem ismert határt, s minden polgárral végzett, akit Küpszelosz elmulasztott száműzni vagy meggyilkolni.”¹⁵

A városban aratni kezdett a halál. Testőrségével az egész várost rettegésben tartotta. Száműzte és kivégeztette a polisz legjobbjait. Senki sem érezhette magát biztonságban. Platón olyan embernek festette, aki barátait is megkárosítja, aki nagyra tartotta gazdagságát és hatalmát.¹⁶ Polgártársai értetlenül álltak azelőtt, hogy „még Küpszelosznál [atyjánál – EKO] is sokkal vérszomjasabb lett.”¹⁷ Magyarázat kellett. A kortársak és az utókor szexuális kicsapongásait hozta föl indokul. Korábban vallotta: „Az élvezetek mulandók, a megtiszteltetések halhatatlanok.”¹⁸ Habzsolta az élvezeteket, és fitymolt a halhatatlanságra. Mondták, elméje megháborodott. A türannisz gépezete még ezt is elviselte. Tettei és szavai antagonizmusát látva mondták róla: „két Periandrosz volt: a tyrannosz és a bölcs”,¹⁹ de inkább egy ellentmondó személyiségről lehetett szó, aki türannoszként elveszítette bölcsességét..

ANYJA, ASSZONYA, A FIÚK

Megtudta, hogy édesanyjának viszonya van egy ifjúval, egy olyan korban, amikor az özvegy, legyen bár egy türannosz özvegye, jogilag fia felügyelete alatt élt, annak tudtán kívül nem tarthatott szeretőt. Az ifjú kellemesnek mondta az érdeklődő türannosznak az anyjával töltött időt. A „kellemes volt” – bizonyára ott motoszkálhatott az anyjára gondoló türannosz és a fiára gondoló anya fejében. Az anyja szerelemre ébredt fia iránt, s titokban vele hált. Lámpát gyújtva Periandrosz meglátta anyját; „ettől fogva elborult az elméje, ő maga vérengzővé vadult, s egymás után gyilkoltatta a polgárokat.”²⁰ Akármint történt, a politikai erőszak és az anyjával kitudódott vérfertőző viszonya egymást „magyarázta” és erősítette. Édesanyját száműzte.

Felesége, Lüsziada akit ő Melisszának nevezett, két fiat szült neki. Harmadik gyermeküket éppen szíve alatt hordta, amikor Periandrosz feleségét megtaposta, majd „közösült Melissza holttestével.”²¹ Szeretőit, akik szörnyű tetterre rávették, elevenen elégettette. A Melissza az egyedüli bölcs-feleség, akinek nevét ismerjük, az övét is csak sanyarú élete és halála miatt. Más alkalommal a város összes asszonyát, a szabadokat és a rabszolgákat, a hajadonokat és a férjzeteket, az özvegyeket és a tisztas matrónákat arra kényszerítette, hogy Héra szentélyében vetkőzzenek meztelenre.²² A jóslatot kérő Periandrosz előtt ugyanis Melissza szelleme a jövő

14 Vö. Diog. Laert. I,7. Periandrosz

15 Hérodotosz: A görög-perzsa háború. V.92. Osiris Kiadó. 1998. (Továbbiakban: Hérod.) Arisztotelész a „Politiká”-ban fordítva meséli el az eseményt (vö. Arisztotelész: Politika. 1284a. Gondolat Kiadó. 2. kiad. 1984.)

16 Vö. Platón: Állam. 335e- 336a, 337a. In: Uő. Összes Művei. 1-3. köt. Európa Könyvkiadó. 1984.

17 Hérod V.92.

18 Diog. Laert. I,7.

19 Diog. Laert. I,7.

20 Partheniosz: A titokzatos szerető. In: A leány meg az isten. Görög szerelmes novellák. Magyar Helikon. 1968. 81. old. Hasonlóan írja le az eseményt Diogenész Laertiosz, aki szerint „anyja Kratész beleszeretett és vérfertőzést követett el vele titokban. Ő pedig élvezte. Amikor a dolog kitudódott, mindenkivel szemben elviselhetetlen lett, mert elkedvetlenül tette, hogy a dolog kitudódott.” (Diog. Laert. I,7.)

21 Hérod. V.92.

22 Vö. Hérod. V.92.

feltárását megtagadta, mert ruhátlanul didereg, ahogyan holttestét elkaparták. Ezért hívatta össze a város asszonyait, akik „*mintha ünnep volna, felvették a legszebb ruhájukat*”, majd „*egy gödörbe hordatta a ruhákat, s Melissa nevének idézése közben elégettette*”, s ezzel kiengesztelte Melissa szellemét.²³ A lányok és az asszonyok lemeztelenítése vérlázító, a polisz minden férfiának, az apák, a férfiek, a fivérek jogait megsértő, a család szentségét megalázó, égbekiáltó cselekedet volt, mivel megbecstelénítette az Zeusz isteni hitvesnek, az istenek királynőjének, a házasság védnökének, a gyermekáldás istennőjének, a családi tűzhely őrzőjének, Hérának szentélyét.

Mindeközben anyai nagyapjuk felvilágosította unokáit arról, hogy mi történt édesanyjukkal. Periandrosz mérgében hadat üzent apósának, „*akit szerencsétlensége legfőbb okozójának tartott*”,²⁴ elfoglalta poliszát, őt pedig rabságba vetette. Egyik fiát megölette, a másikat az uralma alatt álló, de ellenséges érzelmű Kerkürába száműzte, ahol a gyűlölt türannosz fiát meggyilkolták. Periandrosz a várost perverz büntetéssel sújtotta: „*háromszáz kerkürai előkelőség fiát elküldte Szardeiszba, Aliüttész udvarába kiheréltetni*.”²⁵ Beteges terve, amivel az ifjakat férfiaságukban megcsúfolni és a kerkürai előkelő családokat kiirtani kívánta, a szamosziak emberségén bukott meg, akik az ifjakat Artemmisz szentélyének oltalmába helyezték.

Ő maga szemforgatóan, az erkölcstelen erkölcsösözshöz méltó módon a város fenegyerekei közül „*kicsapongó és erkölcstelen életmódjukat megfegyelmzendő... néhányukat zsákba kötözve a tengerbe dobatta*.”²⁶ Élete végét érezve, cselet eszelt ki arra, hogy az őt elföldelőket, visszatérve küldetésükről, meggyilkolják. Senki sem tudja ezért, hogy hol keresse nyughelyét. A gyűlölt türannosz így biztosította, hogy felháborodott volt alattvalói ne gyalázhassák meg nyughelyét.

FELESÉG ÉS RABSZOLGA

Szolón kívánatosnak tartotta, hogy egy férfiú érett korában, 30-35 évesen nősüljön meg, s nemzzen gyermekeket, elsősorban fiúkat. Lehet, hogy a mai kornál későbbben értek férfivá a fiúk, de bizonyos, hogy feszítette őket is nemi vágyuk, és keresték kielégítésüket.

Az athéni a nőket bezárták apjuk, majd pedig férjük, esetleg fivérük házába, és mint a rabszolgákat, őket is kizárták a szabad férfiak társadalmából! A „*ház*” a házi cselédség, jobbára a rabszolgák és a szexrabszolga feleség birodalma vagy börtöne.²⁷ Spártából való bölcs Khilón ezért hangsúlyozza, hogy „*Tanulj meg helyesen háztartásod élni állni*.”²⁸ A férfiuralom meghatározza a családi közösségben a többiek helyét és szerepét. A férfiuralom, véli Kleobulosz, a férfi és a nő lényegéből fakad: „*a férfierény a jövő elöljárója, amennyire ez a józanész segítségével lehetséges*.”²⁹ Érthetjük ezt úgy is, hogy a nők a jövőbelátás erényével nem rendelkeznek, s ha a jövőről nyilatkoznak, akkor abból hiányzik a „*józanész*”? Xenophón magyarázattal is él. „**Azazdalkodásról**” hőse, Iszkhomakhosz elmeséli, hogy mit is tudhatott felesége. Semmit! – hiszen „*tizenöt éves sem volt, amikor elvettem, azelőtt pedig állandó felügyelet alatt állt, hogy a legkevesebbet lássa, hallja vagy kérdezze*.”³⁰ Így „*tanította*” feleségét meg a helyes életmódra: „*Megmutattam neki a nők lakosztályát, amit retesszel ellátott ajtó zár el a férfiszobáktól, nehogy kihozzanak onnan valamit, amit nem kéne*”,³¹ s tegyük hozzá, hogy be ne lépjen az, akinek tilos belépnie.

A női lakosztály elzártságának volt egy nagyon jellemző oka, éspedig, hogy „*a rabszolgák ne nemzzenek gyereket a beleegyezésünk [ti. a tulajdonos beleegyezése – EKO] nélkül. A jóra való szolgák ugyanis többnyire engedelmesebbek lesznek, ha gyermekük születik, a hitványakból azonban még rosszabb tulajdonságokat hoz ki, ha párjukra találhatnak*.”³² A női lakosztály ajtaját záró retesz – erről nem szól Xenophón, olyannyira természetes és mindennapi lehetett – nem csak a jóra való szolgák, hanem az úr előtt is megnyílt,

23 Hérod. V,92. Diogenész Laertiosz szerint arany szobrot állított a kocsiversenyen elnyert győzelme emlékére, de elég aranya nem volt, a lemeztelenített asszonyok ékszereit szedette össze, olvasztatta be.

24 Hérod. III,52.

25 Hérod. III,48.

26 Hermipposz filozófus életrajzána töredékei. In: Steiger Kornél: A lappangó örökség. Fejezetek a preszókratikus filozófia antik hagyományozásának történetéből. Jászóveg Könyvek. 1999. 174. old.

27 Vö. Johnson: Szókratész. Egy időszertű ember. Európa Könyvkiadó. 2014. 144-145. old.

28 Diog. Laert. I,3. Khilón. További gnómái is erről a helyről valók.

29 Diog. Laert. I,6. Kleobulosz.

30 Xenophón: Az azdalkodásról. 7,5. In: Uő. Xenophón összes munkái. 2. köt. Filozófiai és egyéb írásai. Osiris Kiadó. 2003.

31 Xenophón: Az azdalkodásról. 9,2.

32 Xenophón: Az azdalkodásról. 9,2.

hiszen a szemrevaló női rabszolgák az úr tulajdonát képezték, akármikor az úr ágyasává léphettek elő.³³ Plutarkhosz háborog azért, mert „Gyakran megtörténik, hogy törvényes örökösök hiányában idegen vagy törvénytelen ágyból származó gyermekek és szolgák foglalják el a házat vagy birtokot, és nemcsak szeretetünkkel, hanem törődésünkkel és aggodalmunkkal is körül vesszük őket. Nemegyszer láthatunk rideg férfiakat, akik ma viláért meg nem házasodnak, a viláért nem nemzenének gyermeket, de ha rabszolgájuk vagy ágyasuk gyermeke megbetegszik vagy meghal, lesújtja őket a fájdalom, és méltóságukhoz nem illő módon siránkoznak. Sőt vannak, akik kutyájuk vagy lovuk elvesztése miatt is méltatlanul és megalázó módon jajveszékkelnek.”³⁴ a rabszolgája gyermekét, az ágyasának gyermekét siratóról jut eszébe a kutyájuk vagy lovuk elvesztőinek sopánkodása!

A feleség és a rabszolga? Igen! Mindketten zárt ajtók mögött. A feleség „méhkirálynő”, szülőgép, a rabszolganő pedig a rabszolga számára csalétek. A feleség a háznépnek éppen úgy szükséges tartozéka, mint a rabszolga, és mint a háziállatok:

*Asszonyt hozz házadhoz először, s szántani ökröt...*³⁵

tanácsolja fivérének Hésziodosz, aki különben minden földi baj forrását a „καλον κακον” ósasszonyban, azaz a „szép-rossz” Pandorában, általában a nőkben látja. Lukianosz éles szemmel és éles tollal az istenekkel és Hésziodosszal szemben veti fel: „Ami azonban legjobban ingerel, az, hogy miközben egyre gáncsoljátok az emberteremtést, de különösen a nőket, ugyanakkor szeretitek őket, és minduntalan lejártok hozzájuk, hol bikákká, hol pedig szatírokká vagy hatyúkká változva, sőt még azt is helyénvalónak tartjátok, hogy tőlük istenek szülessenek.”³⁶

Arisztotelész etikáiban – „Eudemoszi etika”, „Nagy etika”, „Nikomakhoszi etika” – és „Politika”-jában alig-alig szól a nőkről, kevesebb, mint a rabszolgákról. Ha szól, akkor így: „Más az apa barátsága fia iránt, és más a férj barátsága a feleség iránt. Az utóbbi a parancsoló és az engedelmeskedő között fennálló barátság, az előbbi a jótévő barátsága az iránt, akivel jót tettek. Ezekben a barátságokban nincs meg, vagy nem egyenlő mértékben van meg a viszonszeretet. Hiszen nevetséges is volna, ha valaki váddal illetné az istenséget amiatt, hogy nem szereti viszont az embereket ugyanolyan mértékben, ahogyan azok szeretik őt, vagy ha ezt a vádat az engedelmeskedő hozná fel a parancsolóval szemben. Mert a parancsolóhoz az tartozik hozzá, hogy őt szeressék, nem pedig, hogy ő szeressen, vagy ha szeret, másképpen szeressen.”³⁷ Az atya és a férj viszonya a fia és a felesége iránt olyan, mint az istenség viszonya az emberekhez. Az „istenti” atya vagy a „királyi” férj részéről a „viszonszeretet” hiánya lehetőségének beködelése az atya-fió, a férj-feleség viszonyba bepillantást enged a kor közviszonyiba és közgondolkodásába.

SZABAD NŐK SZERELME

Pittakosz, a hét görög bölcs egyike Lesbos szigetén, Mütiléneben volt békéltető egyeduralkodó. Házassági tanáccsal segített egy fiatalembernek két lehetőség közül választani. Az egyik, a fiúval származásban és gazdagságban egyenlő szűz, a másik mindezekben fölülte álló nő. A bölcs a hozzá közelebbit, a szerényebbit javasolja elvenni. Saját tapasztalatából vonta le a következtetését, mert a hagyomány szerint felesége előkelőbb házból származó, fölényeskedő nő volt.³⁸ Pittakosz gnómáját idézi meg Sztratón:

*„Tudd az idődet!” – A hét bölcs egyike mondta, Philipposz,
zsenge korában volt minden a legfinomabb!
Még az uborka is úgy jó, hogyha a húsa igen friss,
hogyha megért, disznók vályuja várja csupán!*³⁹

A frivol epigramma nem illik Pittakoszra. Nem illik hozzá sem a fiúszerelem, sem a házastársi hűtlenség, sem a részegeskedés, ami ellen szigorú törvénnyel lépett föl. Talán felesége zsarnoksága is kordában tartotta, de – ha hinni lehet Alkaiosz rosszindulatú jellemzésének – nem volt a nők bálványa a lúdtalpas bicegő,

³³ Egy időben az így született fiúk szabadként élhettek, s részesülhettek az apai örökségből.

³⁴ Plut. Szolón 7.

³⁵ Hésziodosz: Munkák és napok. 405. In: Uő. Istenek születése. Munkák és napok. Magyar Helikon. 1976. (Továbbiakban: Erga)

³⁶ Lukianosz: Prométheusz vagy a Kaukázus. 17. I. Lukianosz Összes művei. 1-2. köt. Európa Könyvkiadó. 1993.

³⁷ Arisztotelész: Eudemoszi etika. 1238b. In: Uő. Eudemoszi etika, Nagy Etika. Gondolat Könyvkiadó. 1975. (Továbbiakban: Eud. et.)

³⁸ Vö. Diog. Laert. I,4. Pittakosz

³⁹ Sztratón: Kölyökmúza avagy a fiúszerelem művészete (A Görög Antológia XII. könyve). Kalligram Könyvkiadó. Pozsony. 2002. 197. old.

elhanyagolt külsejű, mocskosan pöffeszkedő „hájmuki”, aki titokban, sötétben falt.⁴⁰ Vele ellentétben kísérete azonban habzsolta az életet:

...összehívta mind ragadó hadát,
a házat éj s nap színbora öntözi,
vad dőzsölés dül szertesét ott...⁴¹

Két nő neve merül fel a korabeli Mütiléneben, akik a szabad görög nők példaképei lehettek. Már az ókorban is együtt említették kettőjüket: a hetérát és a költőnőt, Dórikhát (Rhodópiszt) és Szapphót.⁴²

A thrák rabszolgalány, Rhodópisz, aki egy szamoszi – mások szerint Aiszóposz rabszolgatársa volt Iadmónnál – férfi tulajdonaként került Egyiptomba, mesés módon a fáraó felesége lett, rangjához méltón egy piramis alatt nyugszik. Sztrabón így tudja: „Ezek a piramisok egymás közelében ugyanazon a szinten állanak, a harmadik azonban távolabb van, ahol a hegy magasabb; ez a másik kettőnél sokkal alacsonyabb, de sokkal nagyobb költséggel készült... Azt mondják, hogy ezt a sírt egy hetérának a szeretői építették... Azt regélik róla, hogy miközben fürdött, egy sas elkapta a szolgálólánytól egyik cipőjét, s elvitte Menphisbe, s minthogy a király éppen igazságot szolgáltatott a szabadban, a feje fölé szállva az ölébe ejtette a cipőt; ez egyrészt a cipő helyes arányától, másrészt a dolog különösségétől indítva embereket küldött szertesét az országba, hogy keressék meg azt a nőt, aki ezt hordta, miután pedig Naukratis városában megtalálták és hozzávezették, a király feleségül vette, halála után pedig az említett sírt emelték a tiszteletére.”⁴³ A rossz nyelvek szerint szeretője volt nemcsak Szapphónak, hanem a költőnő fivérének, a borkereskedő Kharaxésznak (Hérodotosznál: Kharaszosz), aki kiváltotta a rabszolga sorból, hogy szabad lányként áruba bocsáthassa a testét. Sok pénzt keresett, vagyonából megajándékozta Delphoit is. Az ókori Hamupipóke-mese annyiban igaz, hogy Leszbosz és Egyiptom között kereskedelmi kapcsolatok alakultak ki, amelybe belefért a fáraó lekenyerezése a szépséges hetérával. Meglehet, hogy befolyását Hellasz és Egyiptom viszonyának építésében kamatoztatta. A hihetőbb változatot Hérodotosz leírásából ismerjük.⁴⁴

A másik kitörési lehetőség egy „férfias” foglalkozással, a költészettel függ össze. Sorukban a legtehetségesebb a leszboszi költőnő, a mütilénei Szapphó volt.⁴⁵ Maga köré gyűjtötte Aphroditének és a Múzsáknak, Euterpének, Eratónak és Terpszkhórének, azaz a zenélésnek, a költészetnek és a táncnak szentelt **thiaszosz**ba (egyesületbe, társaságba) a város tehetséges leányait. Költeményeiből ismert társnői: Arignóta, Atthisz, Anaktoria, Dórikha, Gongüla, Megara és Teleszippa szervezete, önállósága és homoerotikus kapcsolatai a férfiközösségekre emlékeztet. Leginkább a „rózsabimbójáért”, Gongüláért epedt, aki

...szép lány: mert már ha ruhádra nézek,
akkor is reszket, gyönyörömrre, szívem...⁴⁶

Nem valószínű, hogy megérintette női közösségét a politika, de öröla korántsem nem zárhatjuk ki ezt. Ugyan költészetébe nem szivárgott be a politika (vagy társadalomkritikai költeményei elvesztek), de költőtársával, a Pittakosz-kritikus, arisztokrata politikát folytató Alkaioszsal kialakult kapcsolata azt sugallja, hogy nem szenvedhette Pittakosz uralmát, s Pittakosz számára sem lehetett vonzó egy olyan társaság létezése, amelyet nem az ő kezdeményezett és nem az ellenőrzése alatt működött. Alkaioszt Pittakosz száműzte, s Szapphó is kénytelen volt elhatározásából vagy kényszerítésre közel tíz esztendő Szürakuszaiban tölteni.

Szapphó vágya leginkább a leányok körül szálldosott. Reá gondol mindenki harmadfélezer év múltán is, ha a leszboszi szerelemről hall. Platón századokkal később így írt róla:

Némelyek azt mondják, hogy a Múza kilenc. Be kicsiny szám!
Leszboszi Szapphó im tízre egészíti ki.⁴⁷

Ki a Tizedik Múza? Maga a költőnő!

40 Vö. Diog. Laert. I,4.

41 Alkaiosz: Pittakoszhoz. In: Görög költők antológiája. Európa Könyvkiadó. 1959. 116. old.

42 Sztrabón szerint Rhodópisz az, akit „a dalköltő Sapphó Dórkhának nevez, s szeretője volt a fivérének, Kharaxésnek, aki a lesbosi bort szállította eladásra Naukratisba; mások azonban Rhodópisznak nevezik.” (Sztrabón XVII. 1,33.)

43 Strabón: Geógraphika. XVII. 1,33. Gondolat Könyvkiadó. 1977. Továbbiakban: Sztrabón)

44 Vö. Hérod. II,134-15. és Lukianosz: Hetairák párbeszédei 6,3.

45 Kevésbé ismert „Kleobulina költőnő, aki találós kérdéseket írt hexameterben”. Kleobulosz az egyedüli bölcs, akinek lánygyermekéről, Kleobulináról tudunk, s ő az egyedüli a bölcsök közül, ki legtöbbet tette annak érdekében, hogy a leányok alávetett helyzetbe ne kerüljenek. Diogenész Laertiosz idézi követelményét: „a lányokat akkor kell férjhez adni, amikor koruk szerint szüzek, értelmük szerint asszonyok. Ezzel rámutatott, hogy a lányokat is nevelni kell.” (Diog. Laert. I,6. Kleobulosz). S ő bizonyára nevelte is, tanította is leányát.

46 Szapphó: Gongülához. In: Görög költők antológiája. 106. old.

47 Platón: A tizedik Múza. In: Görög költők antológiája. 365. old.

Az arisztokraták által nem-szeretett Pittakosz nevét népdalok őrizték. Érdemes elgondolkozni azon, hogy vajon nem éppen ez a népi támogatottságot élvező, a hét görög bölcs eszméit követő politika tette lehetővé a két nő számára, még ha nem rokonszenveztek is Pittakossal, hogy kiemelkedjenek a nők névtelen tömegéből.

A RABSZOLGA NEM TEHETI

Az első görög nyelvemlékek között ott találjuk a Théra-szigeti sziklákön a közeli tornacsarnok ifjai közötti nemi kapcsolatokat megőrkítő feliratokat, és később, a Thaszosz-szigeti fiúk közösülését hirdető hasonló karcolatokat egy katonai erőd melletti sziklafalon. De a heroszok és az istenek is! Tudni vélték Akhilleuszról, hogy gyengéd viszonyt ápolt barátjával, Patroklosszal. Hülasz és Philoktésész királyfiak, mindketten Héaklész fegyverhordozói, szerelmetes barátai voltak. Poszeidón és Pelopsz, Dionüszosz és Proszümnosz, Artemisz és Kallisztó egymás egynemű szeretőiként ismertek. A kikapós Zeusz hol kakukk (Héra), hol bika (Europé), hol hattyú (Léda), hol aranyeső (Danaé) formájában látogatta meg a szemrevaló isteni és földi leányokat, de a főisten nem vetette meg a zsenge ifjat sem. Ganümedészt, a szépséges-lányos dardán királyfit sasként ragadta magával az Olümposzra, hogy ott az istenek halhatatlan pohárnokaként a kedvére legyen. Ezzel kivívta Héra haragját és Lukianosz hahotáját. Az istenek azt tették, amit az emberektől ellestek.

A falusi életben, ahogyan Németh György nevezi, a „gazdasági homoszexualitás” oldotta meg a gyerekszám kordába tartását, vele föld ellátó képességének megőrzését és védte a gazdaságot elaprózódásától. A polisz befogadóképességének is voltak határai. A túlnépesedés okozta szociális feszültségek enyhítésének, a politikai konfliktusokat elkerülésének megoldásául szolgált a gyarmatvárosok – apokiák, klérukhiák, emporionok – alapítása,⁴⁸ ezzel a felesleges népesség kirajzása. A poliszok elsősorban a szegényebb rétegektől kívántak megszabadulni,⁴⁹ az athéniak kifejezetten úgy rendelkeztek, hogy „a napszámosok (thétes) és a zeugitések közül menjenek telepések.”⁵⁰ Nyilvánvalóan erre az emberpróbáló útra és be nem látható jövőre elsősorban a fiatalok, a nőtlenek, a gyermektelenek vállalkoztak. A gyarmatokon ismét felmerült a párkapcsolat nehézsége. Mind a „gazdasági homoszexualitás”, mind az új gyarmatvárosokban a homoszexuális késztetés közvetlenül is mutatja, hogy ezek szociális forrásból fakadtak.

A metropoliszban két megoldás maradt: a kapaileák működtetése és a férfiak elfogadott együttléte. Szolón az egyikben szervező volt, a másikban nyíltan és a többieket is erre buzdítva vállalta férfiakkal való kapcsolatait. A nyilvánosházak megszervezése és fenntartása, ugyan szemforgató módon a tisztas leányok és asszonyok védelmét szolgált, a valóságban éppen a nők rabságban tartásának intézménye volt: kiszolgáltatott rabok voltak az „öröm”-lányok, s kiszolgáltatottak voltak a családi otthonba zárt „szabad” nők is. Ott pénzért árulták testi szolgáltatásaikat, itt elzártáguk a családi vagyont növelte és biztosította a vérszerinti utódok öröklését. Pénz és vagyon, ezek tartották fenn mindkét intézményt. Ez mérgezte meg és forgatta ki a nők és a férfiak nemi kapcsolatait. Az igazi szerelem mindkét házban hiányzott, csak kapuikon kívül virágozhatott ki.

Hogy miképpen mérgezi meg a nemi kapcsolatokat az ár- és pénzviszonyok előtérbe kerülése, azt jól az a későbbi sirám, amit Xenophón jegyzett fel. Szolón után mintegy századdal később. Hierón azért panaszkodik, hogy Szürakuszai türannoszaként sem a nőekkel való kapcsolatában, sem a fiúszerelemben nem lehet őszinte öröme, mert azok nem szabad elhatározásukból, jó szántukból, hanem ellenszolgáltatásért vagy kényszer hatására kedveskednek vele.⁵¹ Arisztotelész ilyenek látta a két nem viszonyát: „Először is azok kényszerülnek társulni, akik egymás nélkül nem tudnak meglenni, pl. a nő és a férfi **nemzés céljából** (és pedig nem külön elhatározás folytán, hanem úgy, ahogy a többi állat és **növény** is ösztönszerűen törekszik arra, hogy olyan egyedre hagyjon hátra, aminő ő maga), azután a természet szerinti vezető és az alárendelt elem a **biztonság céljából**... Természettől eredő megkülönböztetés van a nő és a szolga közt... A barbároknál az asszony és a szolga együvé van sorolva.”⁵² Láttuk, hogy e barbár viszony maradványát meglelhetjük a hellén világban is. Amiről egy szót sem találunk sem itt, sem máshol: az az érosz keltette együttlét és egyesülés, amely a házastársak egymás iránti megbecsülését és a szeretetét szüli.

Ha valami igazán megmutatja a szexuális kapcsolatok problematikussá válását, társadalmi megítélésének fonákságát, ha úgy tetszik, abnormitását, tisztességtelenségét, akkor az, ami a társadalmi felszín mögött előbukkan, a rabszolgaság, a társadalom minden viszonyát megfertőző mótely. Ezt leplezetlenül éppen Szolón törvénye mondja ki, amelyben „megtöltja a rabszolgának, hogy testét olajjal megkenje vagy fiú szeretőt tartson – nyilván, mert ezt elfogadott és tiszteletre méltó szokásnak tartotta, és csak az arra érdemeseket

48 apokiák – önálló poliszok; klérukhiák – katonai helyőrségek és emporionok – a kereskedelmi telepek.

49 Vö. Németh György: A poliszok világa. Bevezetés az archaikus és koraklasszikus kori görög társadalomtörténetbe. Korona. 1999. 181. old.

50 Németh György: Görög történelem. Szöveggyűjtemény. 114. dokumentum. Osiris Kiadó. 2. kiadás. 2003. A szolóni alkotmány harmadik vagyoni osztályát képezik a „zeugitések”, az igások, a fogatosok, a 200 és 300 drachma közötti éves keresettel rendelkezők, akik jövedelmükből következően már nem lehettek lovasok, de még a nehézfegyverzetet képesek voltak beszerezni.

51 Vö. Xenophón: Hierón avagy a zsarnokságról. I,26-37.

52 Arisztotelész: Politika. 1252ab.

buzdította rá, a méltatlanokat pedig eltiltotta tőle.”⁵³ A férfiszerelemre a rabszolga méltatlan és érdemtelen, az csak a szabad férfiember tiszteletre méltó szokása, kizárólagos privilégiuma! Másfelől a szabad férfi számára illetlen, ha rabszolgát tart férfiszerelemjének! Erre mutat rá Xenophón: „*Ahogy más ruha áll jól a nőnek, mint a férfinak, más illat is illik hozzájuk. Meg aztán nincs is olyan férfi, aki egy másik férfi kedvéért illatosítaná magát. Az asszonyok sem várják el tőlünk, hogy illatos olajat használjunk... hiszen maguk is olajtól illatoznak. A nők számára amúgy is kellemesebb a tornacsarnok olajának illata, és ha azt nem érzik, jobban hiányzik nekik az illatos olajénál. Az illatszertől ugyanis a rabszolga és a szabad illata mindjárt ugyanolyan lesz. A szabad emberhez illő fűaradozások illatát azonban leginkább sok hasznos gyakorlat és hosszú idő árán lehet megszerezni, hogy valóban kellemesnek és szabad emberhez méltónak érezzük.*”⁵⁴ Ha tehát van „*olyan férfi, aki egy másik férfi kedvéért illatosítaná magát*”, akkor az a rabszolgák és a nők illatát venné magára, nőként, férfiatlanul viselkedne.

A legtöbb, ameddig egy korabeli erkölcsileg elmehetett: a hatalmas ne hatalmaskodjon, ne éljen erőszakkal és ne kövessen el méltánytalanságot, valamint a halálban, s meglehet, a születésben egytörvényűek a szabadok és a szolgáknak:

*Urak, tirátok, s ránk, akik szolgák vagyunk,
egy törvény áll, ha vérnek kell omolnia.*⁵⁵

„*Feleség és rabszolga?*” – kérdeztük. Igen! A rabszolga számára éppen úgy tilos a szabad szerelem, mint a nők számára; vagy fordítva: a nők számára éppen úgy tilos a szabad szerelem, mint a rabszolgák számára. Mint majd Szókratész mondja, az urak a rabszolgáik „*Érzéki vágyaikat koplaltatással lohasztják le.*”⁵⁶ Kettős haszon: kevesebb ráfordítás az élelmezésükre és kevesebb a munkájuktól elterelő körülmény.

SZOLÓN SZERETŐJE

Noha viharos szerelmi életet élt, és tisztelte a női nemet, házassági kötelékben élte le éveit, gyermekeket, kiváltképpen fiakat is nemzett, de Szolón azért korának gyermeke volt.

Édesanyja és unokahúga szinte egyszerre születtek. Szolón csak néhány évvel volt idősebb Peiszisztratosznál, unokaöccsénél. A gyerekek játszótársak, majd szoros barátok lettek. A kamaszodó fiúk kölcsönösen kamaszos szerelemre lobbantak. Köztudott volt, hogy Szolónt gyengéd érzelmek kötötték közeli rokonához, barátjához, politikai társához, majdani riválisához, későbbi politikai ellenfeléhez, a csinos arcúnak és szép természetűnek mondott Peiszisztratoszhoz.⁵⁷ Viszonyukban feltehetően, miként történni szokott, az idősebb Szolón volt a kezdeményező.

Testi kapcsolatuk később megritkulhatott, majd ki is hunyhatott, de az egymás iránti vonzódásuk teljesen sohasem szűnt meg. A rokon és az érzelmi szálakon túl sokáig összekötötte őket a közös politikálás is. Mindez szerepet játszott az egyre inkább egymással szembekerülő politikai tetteikben: „*ez volt az oka, hogy amikor később politikai nézeteltérések támadtak közöttük, soha nem ragadtatták magukat szenvedélyes haragra és gyűlölködésre, korábbi érzelmeik lelkükbe ivódtak és megmaradtak.*”⁵⁸ Pedig barátai és hívei féltették Szolón életét a türannosszá váló Peiszisztratosz elleni nyilvános és éles fellépése miatt. Peiszisztratosz azonban semmiért sohasem bántotta őt testileg, helyette inkább örültte nyilvánította.

Arisztotelész szerint „*Csak fecsegnek azok, akik olyanokat állítanak, hogy Peisztratosz Solón szeretője volt.*”⁵⁹ Volt vagy nem volt – nem ez a fő probléma, hanem az, hogy a férj-feleség nemi kapcsolata jobbára csak a gyermeknemzésre korlátozódott, a szerelem jobbára csak rajtuk és a háztartáson kívül bontakozhatott ki.

PEISZISTRATOSZ SZERELMEI

Közben Szolón fiatalkori fiúszerelemje felnőtt, emberileg és politikailag önállósult. Unokabátyjával való testi kapcsolata egy idő után elhalt, politikai ellentétük pedig lehetetlenné tette folytatását. Hogy miképpen alakult a későbbiekben szerelmi élete, arról kevés információ maradt fenn, de az a kevés is tanulságos.

Peiszisztratosz, mint poliszának hú fia, időben megnősült, és fiakat nemzett. Feleségétől született Hippiasz, aki örökölte hatalmát és Hipparkhosz. Szeretőjétől származtak „*törvénytelen*” fiai: Iophón és

53 Plut. Szolón 1.

54 Xenophón: Lakoma. 2,3-4.

55 Euripidész: Hekabé. 282-285. és 291-292. In: Uő. Összes drámái. Európa Könyvkiadó. 1984.

56 Xenophón: Emlékeim Szókratésztől. II,16.

57 Vö. Plut. Szolón 1.

58 Plut. Szolón 1.

59 Arisztotelész: Az athéni állam. XVII,2. In: Államéletrajzok. Arisztotelész, Hérakleidész Lembos, Pseudo-Xenophón, Xenophón, Kritias és Héródész Attikos írásai a görög államokról. Osiris Kiadó. 1998.

Hégészisztratosz Thettalosz. Felesége és ágyasa ellenére a fiúszerelemről később sem mondott le. A hagyomány – ez jellemző – megőrizte egyik ifjú fiúszereetője nevét, Kharmosznak hívták. Feleségéről semmit sem tudunk, a történelmet nem érdekelte kiléte és neve, feltehetően férje sem tartotta őt sokra.

Amikor megnyerte a türanniszt, hamarosan elűzték. De törekvéseit és tetteit mindvégig hatalmának visszahódítása irányította. Szövetkezett Megaklészszal, a demokrata párt vezérével, s segítségével előkészítette visszatérését. Ennek két feltétele volt.

Annak érdekében, hogy a város elfogadja őt újból türannoszának, kifundálták, hogy Athénével szentesítik hatalomátvételét. A díszes szekéren a bevonuló Peiszisztratosz mellett ülő szűz istennő szépsége elkápráztatta a közönséget, habár sejtették vagy tudhatták, hogy az istennő ruházatát és ismérveit viselő gyönyörű Phüa vagy Phüé nevű virágáros leányzó (vagy hetéra) – az ő nevét is megőrizte a történelmi emlékezet – nem szilárd erkölcsiről volt ismert. Azt nem tudjuk, hogy Peiszisztratosz Phüát, aki „három hüvelyk híján négy könyök magas volt, s minden tekintetben vonzó a külleme”,⁶⁰ magáévá tette-e. Ami legalábbis valószínűsíti akkori viszonyukat, hogy később Peiszisztratosz egyik fiának felesége lett.

Megaklész politikai támogatásának az volt az ára, hogy egyik leányát Peiszisztratosz vegye feleségül. „Mivel azonban – jegyzi meg Hérodotosz – neki már voltak fiatalokú gyermekei, s széltében azt emlegették, hogy az Alkmeónidákon átok ül, nem akart új feleségétől gyermeket, és nem a rendes módon hált vele. Az asszony egy ideig titkolta a dolgot, később azonban – nem tudni, hogy faggatásra vagy anélkül – elmondta anyjának, az meg továbbadta férjének. Megaklész éktelen haragra gyulladt, hogy Peiszisztratosz így megszegyenítette, s felháborodásában kibékült ellenfeleivel.”⁶¹ Hogy „nem a rendes módon hált” feleségével, az talány, de Megaklész reakciója, ha arányban állt a rejtélyes szeretkezési móddal, akkor az nagyon durva lehetett. Peiszisztratosznak a hatalmába került.

A PARTI PARTI

A férfiaság, a hűség és a hősiesség cementjének a férfiszerelemet tartották, vallották, a szerelmes férfiaktól álló hadsereg, mint amilyent a thébaiak szerveztek, mindenkin túlsz. ⁶² Nézzünk egy ilyen hadsereget!

Az ifjú Szolón és Peiszisztratosz együtt léptek föl Athén és Megara között Szalamisz szigetéért már régen érlelődő háborúban. Szalamiszhoz közeli Kóliasz-hegyfoknál az athéni asszonyok áldozatot mutattak be Démétérnek. Szolón egyik emberét, mintha szökevény lenne, Szalamiszra küldte, aki arra biztatta a megariakat, hogy hajózzanak a hegyfokhoz, ahol az asszonyokat rabságba vethetik. Eközben „az asszonyokat hazaküldte, a még szakálltalan ifjakat pedig női ruhába öltöztette. Az ifjak bekötötték a fejüket kendővel, sarut húztak és ruhájuk alá tört rejtettek. Szolón rájuk parancsolt, hogy táncoljanak és játsszanak a parton, míg az ellenséges katonák ki nem szállnak... Alaposan felkészültek hát, s csakugyan, a megariak, amint hajójuk kikötött, a partra ugrottak s a látványtól megtévesztve versengve rohantak az asszonyokra, hogy foglyul ejtsék őket.”⁶³ A furfangos csapda, a nemiség fegyverként történő alkalmazása hathatósan működött.

Az ifjak számára nem lehetett ismeretlen és szokatlan a szituáció. A mitológiai hősokról is keringtek ilyen történetek. Héráklészről, a dórok hőseről tudta a mítosz, hogy Omphalé lüd királynő mellett gyilkosságáért női ruhában bűnhődött. Olyan dalia is, mint Akhilleusz, leány ruhát öltve Lükomedész király lányainak társaságában élte napjait, hogy elkerülje az Ilion elleni háborúban való részvételét. Odüsszeusz okozta fegyverzajra a lányok elszaladtak, Akhilleusz pedig kardot ragadott. Lelepleződött. Thébai királya, Pentheusz női ruhába öltözött, s egy fáról megleste, ahogy Kithairón hegyén a mómortól öntudatlan bakkhánsnők széttépnek egy gyermeket. A maniaszok tébolyukban őt is elevenen darabokra tépték. A görög drámák, tragédiák és komédiák női szerepeit az orkhésztrán fiatal férfiak alakították.

A lelkes, mindenre vállalkozó rajongó ifjak nem pajzsot és nem kardot ragadtak tehát, hanem leányoknak öltöztek, levetették rövid férfi khitónukat, s a hosszabb és színesebb nőibe öltöztek át, khitónuk öv alatti redőjébe, kolposzába, éles törököt rejtettek. A még hosszan hordott hajukat szalagokkal és hajtűkkel, virágfűzrérel, kendőkkel díszítették, lábukat sarukba, szandálokba, papucsokba nyomorították. Nem tudjuk, hogy az ifjú Szolón és Peiszisztratosz szintén női ruhát öltöttek-e, de ha közvetlen részesei voltak a harci cselekményeknek, mint ahogyan abban a korban ez a hadvezér számára megszokott elvárás volt, akkor ők sem irányíthaták az eseményeket másként, mint ugyancsak nőnek öltözve és kartáncot járva.

60 Hérod. I,60.

61 Hérod. I,61.

62 Platón szerint szerelmes férfiaktól álló hadsereg mindenkin túlsz (vö. Platón: A lakoma. 178e-179b.). Voltaire így látta: „A thébaiak ezredet szerveztek a szeretőkötől: milyen csodálatos regiment! Voltak, akik a fiataloköt ezredének vélték; ám ez tévedés: akik ezt hiszik, a mellékest gondolják lényegesnek. A görögököt a törvény és a vallás írta elő a barátságot. A pederasztiát az erkölcsök, a szokások eltűrték, sajnos, ám e szégyenletes hibát nem a törvényeknek kell fölróni.” (Voltaire: Filozófiai ABECÉ. Kossuth Könyvkiadó 1996. 31. old.). Ugyanakkor Fourier megrója Lükurgoszt, mert „törvénykönyve a szodomita szerelemre buzdította a fiatalembereket”, kikel a thébaiak ellen, mert pederasztköt szerveztek zászlóaljot, eltéli a filozófusokat, mert hirdették és hódoltak a pederasztiának. (vö. Fourier: A négy mozgás és az általános rendeltetések elmélete. Gondolat Könyvkiadó. 1977. 224-225. old.)

63 Plut. Szolón 8.

Amikor a partra szálló, különösen a védtelen nőkre mindig éhes katonák, a kéjvágyó megaraiak meglátták a pózoló, játszó és táncot járó, sudár lányoknak vélt szakállatlan fiúkat, nem tudtak ellenállni bájuknak, feledték feladatukat, s vakon az ifjakra rohantak. Vesztükre. Azok törökkel fogadták őket. Az ölelő karok lehanyatlottak az athéni „lányok” tördőféseitől. Nem a szüzek vére folyt, a megarai ifjak anyái ejtettek könnyeket. Ragyogó a rendezés, a szereplők ámító szerepjátszása, a teljes illúziót nyújtó színpadkép meghozta a várt eredményt, a megaraiak vereségét. Szolón Hallász szerzte elnyert ismertségét és tekintélyét e színjátéknak köszönhetően, amely ha nem is az első, de az elsők egyike lehetett a politikai színjátékok hosszú sorában. Ami külön ízt ad a leirtaknak, hogy mint az anekdotikus történetek esetében, valószínűleg egy szó sem igaz belőlük.

A valóságban ez történt: „ötszáz athéni önkéntest toborzott... Halászbárkán indultak útra egy harmincevezős hadihajó kíséretében. Szalamiszban kötöttek ki... megaraiak bizonytalan híreket kaptak a vállalkozásról, de azért útnak indítottak néhány fegyverest és egy hajót is... Mihelyt a hajó az athéniak közelébe ért, Szolón hatalmába kerítette..., majd válogatott athéniakat ültetett a hajóba, s kiadta a parancsot: hajózzanak a város irányába, lehetőleg titokban. Ő maga a szárazföldön megütközött a megariakkal, a hajón tartózkodó athéniak pedig, míg a csata tartott, meglepték és elfoglalták a várost.”⁶⁴ A lányoknak öltözött ifjak úgy kerülhettek a történetbe, hogy felhasználták Thészeusz cselét, aki Krétára hajózva „Kiválasztott barátai közül két lányos külsejű, de férfias lelkű és bátor ifjút. Ezekkel forró fürdöket véttetett, nem engedte őket napfényre, bőrüket illatos kenőcsökkel kenette, hajukat nő módjára fésültette, szépitőszereket használtatott velük, s így külsejüket megváltoztatta. Arra is megtanította őket, hogyan utánozzák a lányokat beszédben, megjelenésben és járásban, hogy ne lehessen megkülönböztetni tőlük. Így vette be őket a szüzek közé anélkül, hogy a csalást bárki is észrevette volna.”⁶⁵

A mesés, színesebb, de katonailag valószínűtlenebb változat talán azért került előtérbe, mert jobban megmozgatta a kortársak és az utókor képzeletét. Vagy a prózaiabb változat helyett mégis a történelemben már bevált fortéllal éltek, és ismét sikerrel?

KINEK A COMBJÁT?

Nem egyszerűen imádta a szexet, hanem idővel, megcsúfolva „bölc” hírnevét (a hét görög bölc egyike, vezető egyénisége volt) egészen a rabjává vált: „Tagadod talán – kérdi Apuleius –, hogy komoly férfi és filozófus volt Solon, még ha ő írta is ezt az ugyancsak csintalan sort: ‘ingerlő combok, mézédés ajkak!’”⁶⁶

Kiknek a combja ingerli őt és kinek a mézédés ajkára vágyik? A spártai „combmutogató” nőkről van szó? Szophoklész szerint a spártai lányok ruhája ugyanis nem rejti „kikandikáló combjaikat”,⁶⁷ Euripidész róluk mondja, hogy otthonukat elhagyva, az ifjak körében is oldott lepellel járnak, „pucér combbal”.⁶⁸ Hogy kitudódjon, hogy kikről és miről van szó, a „csintalan” sornak teljesebb variánsát idézzük:

*Mígnem az ifjúság bájos rózsái között élsz,
kezdj ki fiúkkal: a comb vár meg a mézes ajak.*⁶⁹

Szolón tehát arra hívja fel férfitársait: „kezdjenek ki a fiúkkal!” Az ember és ember közötti legintimebb viszonyba ekkor a társadalom is, Szolón maga is illőnek és természetesnek tartotta a férfiszerelem intézményét. De nemcsak arra ösztönzi az athéni férfiakat, hogy a „bájos ifjak rózsái között” éljék ki vágyaikat, a fiatal combok között és ajkakon töltsék kedvüket, hanem maga is gyakorlója volt a férfiszerelemnek. A város „tele volt erős ifjú férfiakkal” – mondja a kortárs. Mindezzel egybevág egy korabeli, egyre népszerűbbé váló, a bölcseket is megérintő eszmerendszer, az orfizmus. Amikor – így a mítosz – végleg elveszítette Euridikét Hadészban, akkor

*...Orpheusz menekült minden szerelemtől,
mit nők nyújthattak...⁷⁰*

Eddig idézik szemérmesen a mítoszt, sugallva, hogy Euridikén kívül más nő nem tudta felgyújtani fájdalommal telt szívét. Elfelejtik hozzátenni azt, amivel Ovidius lezárta a nők szerelmétől menekülő hős további lépését:

64 Plut. Szolón 9.

65 Plut. Thészeusz 23.

66 Apuleius: A mágiáról. 9.

67 Szophoklész ismeretlen művének sorai. Idézi Plut. Lükurgosz és Numa összehasonlítása. 3.

68 Euripidész: Andromakhé. 597-598.

69 Idézi Cehy Zoltán: Kölyöküllattól rászeg kert. Utószó. In: Sztraton: Kölyökmúza avagy a fiúszerelem művészete. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2002. 282. old.

70 Ovidius: Átváltozások. [Metamorphoses]. X,79-80. Magyar Helikon. 1975.

...ő volt, ki a thrák nép közt bevezette a zsenge
ifjú fiuk szeretését...⁷¹

...bevezette, bevezette, de nemcsak Thrákiában, hanem „bevezette” Attikában is, egész Hellaszban is.

SZOLÓN VAGYONA

Ezek az elvek mozgatták az ifjú Szolónnak, az érett férfinak, a derűs öregnek az életét. Plutarkhosz külön kiemelte: „szeretett mindent meghallgatni és tudomást szerezni az új dolgokról; öregkorára még a jókedvű mulatságot, a zenét és a vidám lakomákat is megszerette.”⁷² De szeretett mást is. Talán igaz, talán nem, az idős Szolón, mint Bonfini írja, „önuralmával sem tudván öregkori kéjvágát megzabolázni, miután a szerelem tüze lángra gyújtotta, nagy könyörgések árán írnoka leányát vette feleségül.”⁷³ Egyik költeményében pedig így vall:

Egyformán vagyonos mindaz, ki ezüstben-aranyban
gazdag, mind, aki dús búzavetéseken úr,
sok lova és öszvére van; ámde az is, ki derűsen
éli le épkézláb testtel az élet sorát,
nőjén és gyerekén örömet leli, míg fiatalság
fűti s a boldogító, szép napok üdve virul.⁷⁴

Szép sorok a „fiatalság fűtötte és boldogító” Szolónról. Most vegyük elő Franyó Zoltán tartózkodó, fordításával szemben a költeménynek Máthé Elek általi hitelesebb fordítását. Így magyarította a költeményt:

Egyformán vagyonos, ki ezüsttel, tenger arannyal
gazdag, s az, ki kövér búzamezők uraként
sok lovat, öszvért tart – de az is, ki csak étel-itallal
töltekezik, s kinek ép teste virul, s gyönyörét
zsenge fiúban vagy lányban leli fölcseperedve;
érett korra biz ez mily nagyon élvezetes!⁷⁵

Minden szó megtalálható a fordításokban itt is, ott is, lehet Szolón szavait így is, meg úgy is érteni, értelmezni. De micsoda a különbség!

A kéjnőknek, a férfiszertőnek szolóni felmagasztalása mutatja, hogy másmilyen erkölcsi elvek uralkodtak Athénben, mint Európában manapság. Ezt eltagadni vagy leplezni ugyan lehet, de sokkal inkább megérteni kell.

PÉLDÁS PARTNER

Felhagyva a kereskedéssel, a kereskedői magatartás után a házigazdait vette fel. Mint minden példás polgár, házasságot kötött, családot alapított. Választásában a hazafiúi kötelesség mellett bizonyára szerepet játszott az ara származása, vonzereje, az anyagi biztonság. Feleségét nem ismerjük, annál inkább tudjuk, hogy fiaikat szült, talán leányokat is. Annyit elárulnak Szolón rendelkezései, hogy mit tartott eszményinek: „azt akarta elérni, hogy... a férjet és feleséget csak a szeretet, a kölcsönös gyengédség és a gyermekek világra hozása tartsa össze.”⁷⁶ Ilyen volt házassága? Vagy azt szerette volna, hogy ilyen legyen?

Lányait nem említik, de azt igen, hogy fiait nagy szeretettel vette körül. Egyik fiát elveszítette: „Amikor Szolón fia halálát siratta – akiről egyébként más értesülésünk nincs –, így szóltak hozzá: 'Ezzel semmit sem érsz el.' Ő ekképp válaszolt: 'Éppen azért sírok, mert semmit sem érek el vele.'”⁷⁷ A férfiak sírása – bár Homérosz halált megvető hősei nem egyszer fakadtak könnyekre – ekkor már nem volt mindennapi esemény. Megrendüléséről képet kapunk akkor is, amikor másik fia Thalész által kitalált halálát közlik vele Miléoszban.

Későbbi, etikai példabeszédeiben fogalmazta meg az édesanya iránt érzett mély, őszinte és önfeláldozó fiúi szeretet és tisztelet ideálját. Hogy mennyiben követte a gyermeki szeretet eszményített példáit, azt nem

71 Ovidius: Átváltozások. X,83-84.

72 Plut. Szolón 29.

73 Bonfini: Beszélgetés. Első és második könyv. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1985. 85. old.

74 Szolón: Az igazi gazdagság. In: Görög költők antológiája. Európa Könyvkiadó. 1959. 94. old.

75 Plut. Szolón 2. Shakespeare megfordítja a gondolatot: „éppen olyan nyomorultak azok, akik a túl soktól csömörödnék meg, mint akik a semmitől nélkülöznek. Közepes tehát egyáltalán nem közepes szerencse.” (Shakespeare: A velencei kalmár. I. felv. 2. Szín. In: Uő. Összes művei. VI. köt. Színművek. 13. old.)

76 Plut. Szolón 191.

77 Diog. Laert. I,2.

tudjuk, de semmiképpen sem zárhatjuk ki. Az anyai szeretet kiegészül az atya iránti tisztelettel, a szülők megbecsülésével. Ismert egyik gnómája, amiben arra ösztönöz, hogy „*Az isteneket tiszteld, a szülőket becsüld!*”⁷⁸ Az istenek előtti hódolás és a szülők nagyra értékelése a korabeli világszemléletben egymást feltételezi.

Az elégedett családfő eszményére fényt vet egy másik gnómája: „*Boldog, kinek barátai fiai, s a hasítatlan patájú lovak meg a vadászkutyák s a messzi földön lakó idegen*”.⁷⁹ Szolón boldog volt. Fiakat nemzett. Lovagolt. Vadászott. Vadászkutyákat nevelt és tartott. Vendégeket fogadott. Fel sem merül, hogy boldogságának forrásai felesége és lányai lehetnének. Azokat megelőzik a hozzá közelebb álló állatok és a tőle távolabb álló idegenek is. Ne legyenek illúzióink, Szolón korának fia volt.

NŐI NEVEK

Szolón ösét, Thészeuszt, az athéni trón várományosát mostohaanyja, **Médeia** el akarta elemészteni. Barátjával, Peirithooszal elrabolta és fogva tartotta **Helenét**. Ugyancsak együtt szálltak le Hadészba, hogy Peirithoosz számára elrabolják **Perszephonét**. Legcsúnyábban **Ariadnéval**, Minósz lányával járt el, akinek segítségével talált rá a labirintusból a visszaútra. Krétáról szökte Thészeusz az alvó királylányt véletlenül Naxoszon felejtette, megszökött a hercegnő most már terhes és felesleges kapcsolata elől: „*a fonál útbaigazító lehetett ugyan, de kötelék nem.*”⁸⁰ Maga is fájdalommal adózott szerelméért. Felesége, **Phaidra**, beleszeretett Thészeusznak **Antiópétól** született fiába, Hüppolütoszba. A fiú ellenállt közeledésének, ezért az megrágalmazta férjénél, hogy fia kikezdett vele. Az apa haragjában megátkozta fiát, akinek menekülése közben lovai, Poszeidón által a tengerből küldött szörnytől megbokrosodtak. Hüppolütosz meghalt, **Phaidra** öngyilkos lett.

Thészeusz történetének közös vonása: a nőknek **n e v ü k** van: Aithra, Antiópé, Ariadné, Helené, Médeia, Perszephoné, Phaidra. Szereplőink – Szolón, Pittakosz, Periandrosz) – környezetében élő nők közül csak a költők, a szeretők és a hetérák nevét jegyezték meg: **Phüának** (Phüének) nevét Athénból, **Eumetiszét** Korinthoszból, Mütilénéből ismert **Szapphó** és szerelmei: **Anaktoria**, **Arignóta**, **Atthisz**, **Dórikha**, **Gongüla** és **Kleisz** neve, valamint a hetéra **Rhodopiszé**. **Kleubulina** pedig a lindoszi költőnő volt. És csak egyetlen egy feleség, a szerencsétlen életű és halálú **Melissza** nevére hallottunk.

Mi volt Szolón édesanyjának a neve? Hogyan hívták feleségét? Hogyan nevezték, ha voltak, leányait? Miért nem maradtak fenn neveik és tetteik? Thészeusz és Szolón közötti századokban nagyot fordult a világ, a megmerevedett férfitársadalomban – Spárta a kivétel – az édesanyák, a feleségek és a leányok tevékenységének határait a lakóházak falai jelölték ki. Egyedül, férfikísérő nélkül az utcára sem léphettek. Hogy azután az otthon bejárata mögött ki kormányzott, a gazdagabb és előkelőbb származású feleség, vagy hogy a tutyi-mutyi férj gyeplőjét a zsémbes, házsártos asszony tartotta-e a kezébe, azt eltakarták a falak. A falakon kívül azonban mindez nem változtatta meg a nőknek a társadalomban elfoglalt helyzetét.⁸¹

HAGYOMÁNY ÉS PÉLDA

Történelmileg a férfi-nő viszony rendezésében Athén az élen járt, amit a mitikus múltból előbukkanó Kekropsz házassági törvénye is mutat. Elsőként ő vezette be a házasság intézményét Hellaszban, ami mögött az igazi (eteosz) apaság, az apajog érvényesítése állt. Iustinus érdekes összefüggésben említi ezt: „*Deucalion ideje előtt Cecrops volt a királyuk, akit a hagyomány – minden régiség meseszerű lévén – kétneeműnek mond, mivel ő kötötte össze először házasság formájában a férfit a nővel.*”⁸² Így racionalizálja Kekropsz kétneeműségének mítoszáat, mi majd Platónnál teljesebb ki a „**A lakomá**”-ban.⁸³ Egy Kekropsz-leszármazott számára a történelmi hagyomány szilárd elvi alapot biztosított a házassági reformok végig viteléhez.

Példaképeül szolgálhatott a krétai nőistenek kultusza és a krétai Thalészra visszamenő elvek, amelyeknek tolmácsolója phaisztoszi Epimenidész, az „*isteni férfit*”, a krétai tudós pap volt, akit még Drakon

78 Vö. Diog. Laert. I,2.

79 Platón: Lüsizsz. 212e.

80 Hermann István: Theseus menyegzője. Shakespeare: Szentivánéji álom. In: Uő. A személyiség nyomában. Drámai kalauz. Magvető Kiadó. 1972.. 119. old.

81 Devecseri Gábor ezt írja: „*betört az ókori Keletnek a nőket háttérbe szorító, sőt megvető felfogása. S így történetelt, hogy mikor az athéni dráma virágkorában a szintén a férfakkal legalábbis egyenjogú és egyenlő méltóságú, a homéroszi kortól örökölt Klütaimnéstrák, Médeiaik, Antigonék, Iphigeneiaik, önfeláldozó Alkésztiszek magasodtak és szónokoltak, zengték érzelmeiket és érveiket, az őket megszemélyesítő művészek már nem lehettek nők, a nézőtér főként férfakkal volt tele, s az akkori athéni asszonyokat az utcai ablakkal nem bíró házak rejtették magukba. A történelem fordulóján a nők helyzete újra és újra megváltozott.*” (Devecseri Gábor: Epidauroszi tücskök, szóljatok. Görögországi útinapló Ging Károly képeivel. Kozmosz. 1969. 94-95. old.) A Klütaimnéstrák, Médeiaik, Antigonék, Iphigeneiaik, Alkésztiszek, Helénák előtűnésében lehetett szerepe a keleti hatásnak, de mindenekelőtt Hellász történelmi fordulópontjára kellene gondolnunk.

82 Iustinus: Világkrónika a kezdetektől Augustusig [Fülöp királynak és utódainak története] Marcus Iunianus Iustinus kivonata Pompeius művéből. II,6. Magyar Helikon. 1992. (Továbbiakban: Világkrónika.)

83 Kétneemű, androgün, hím-nőisten Erosz szerelem-isten, Hermophroditosz és Hümeniosz nász-istenek, Kúproszon Aphrodité egyben Aphroditosz is (vö. Kövendi Dénes: Eros Proteurhythmos. In: Sziget. I-III. 1935-1939. Orpheusz Kiadó. 2000. 201-202. old.)

hívott meg a városba. Szolón reformja a krétai Epimenidésznek a „háznép”-re alapuló tanításából indult ki: „a mindennapi élet szempontjából létrejött közösség természetesen a háznép, amelyet Kharomdász 'asztatársaknak', a krétai Epimenidész pedig 'jászoltársaknak' nevez”.⁸⁴ A „háznépnek pedig legegységesebb és legkisebb részei az úr és szolga, a férj és feleség, az apa és gyermek”⁸⁵ Ezeket rendezik a szolóni törvények.

A másik példa Spárta, ahol Hellász szerte leghatalmasabbak voltak a nők. Plutarkhosz megjegyzi, hogy a spártai férfiak nem féltékenyek feleségükre, s hogy „otthon ők voltak az urak, nyilvános alkalmakkor a vitában állást foglaltak és szabadon beszéltek a legfontosabb ügyekben is.”⁸⁶ Arisztotelész szerint azonban „azokban a városállamokban, ahol a nők helyzete rosszul van megoldva, ott úgy vehetjük, hogy az állam fele törvények nélkül él. Ez az eset Spártában is, mert bár a törvényalkotó azt akarta, hogy az egész városállam szigorú erkölcsű legyen, s a férfiakat illetően nyilvánvalóan olyan is, a nőkre nem fordított gondot: így ezek féktelenül, teljes szabadságban és kicsapongásban élnek.”⁸⁷ A spártai nők „törvények nélküli élete” merő tévedés, az ő életüket csak más törvények szabályozták, mint pl. az athéni nőkéét. Csak a többi polisz szemében, ahol nem élhettek a nők teljes szabadságban, mutatkozott életük „féktelenségnek” és „kicsapongásnak”. Ez olyan eszme, amiben egy adott erkölcs nevében mások más erkölcsét fászul az erkölcs hiányaként értelmezzük. A spártai nők élete éppen úgy törvények által szabályozott volt, mint a férfiaké.

Szolón kezében a krétai és a spártai dór vívmány attikaivá lett: a kezdetleges katonai demokrácia hagyatéka megtermékenyítette Athéni fejlettebb demokráciáját.

ANNYI JOGOT JUTTATTAM...

„Csak olyan változtatásokat vett tervbe, amelyeket – remélte – rábeszélésre elfogadnak vagy személyes tekintélyével keresztül tud vinni; mint maga is mondta: 'Erőszakot vegyítve össze és jogot.’”⁸⁸ Ezért annyi jogot adott a polgároknak, „amennyit elfogadnak”⁸⁹ Amikor Szolón e sorokat leírta, nyilván nem a nők jogainak rendezésére, hanem az athéni politikai és társasági viszonyok modernizálása lebegett a szeme előtt. Eszébe sem jutott, hogy a nők hajlandók-e elfogadni vagy sem az őket érintő törvényeket, hiszen azokat az athéni férfiak hajlandóságára építve dolgozta ki, a nőkre vonatkozó rendelkezéseket a „népnek”, a férfitársadalomnak kellett elfogadnia. Bár Epimenidész elveiben és Szolón törvényeiben a női egyenjogúság sok eleme megjelent, de ezek nem változtattak a nőknek a férfiak alá való rendeltségén. A nőknek juttatott „annyi jog” persze hatalmas előrelépésnek bizonyult, de nem törhette át a férfitársadalom határát, korántsem eredményezte, legfeljebb egy nagyon szűk határon belül, a nőknek Arisztotelész által nehezményezett „teljes szabadságát”.

Törvényeiben mindenekelőtt a házasságban felmerülő anyagi problémákat rendezte, tiltotta a hozományt, „hogy a házasság ne váljék vagyonszerző intézménnyé”. A menyasszony csak három rend ruhát és kis értékű háztartási eszközöket vihetett a házasságba.⁹⁰ Megengedte a gazdag örökösnek, hogy ha a férj nincsen már férfitársadalmi birtokában, elváljon tőle és férje valamelyik közeli rokonához menjen feleségül, s így a gyermekek a családban maradjanak.⁹¹ Törvényei közül egyet Shakespeare idéz:

*Athéne ősi jogán követelem,
Hogy mint enyémmel bánhassak veled,
S vagy e derék ifjúnak adjam őt,
Vagy a halálnak, mit törvényeink
Rögtön fejére szabnak ily esetben.*⁹²

Az apa és a férj feltétlen joga továbbra is megmaradt a leánygyermek és a feleség felett. Ez kiterjedt a házastársának kijelölésére, s mutatója az individuális szerelem korlátozottságának éppen úgy, mint a szolóni törvények korlátozottságainak. Ezzel összefüggő másik törvényét Afer idézte meg:

⁸⁴ Arisztotelész: Politika.1252b. Gondolat Kiadó. 2. kiad. 1984.

⁸⁵ Arisztotelész: Politika. 1253b.

⁸⁶ Plut. Lükurgosz és Numa összehasonlítása. 3.

⁸⁷ Politika. 1269b. L. még Rétorika. 1361a. Telosz Kiadó. 1999.

⁸⁸ Plut. Szolón 15.

⁸⁹ Plut. Szolón 18.

⁹⁰ Vö. Plut. Szolón 20.

⁹¹ Vö. Plut. Szolón 20.

⁹² Shakespeare: Szentivánéji álom. I,1. In: Uő. Összes művei. 3. köt. Vigjátékok. Európa Könyvkiadó. 1961. 386. old.

*Törvény, hogy az árvalány a legközvetlenebb rokonát válassza, s annak kell elvenni őt.*⁹³

Ez jól mutatja, hogy még helye maradt az ősi szokásjognak, bár merevségét enyhítette. „*Eltörölte azt a szokást is, hogy a nők véresre marcangolják arcukat a temetésen, s hogy idegen temetésen gyászdalokat énekeljenek. Temetéskor nem volt szabad ökröt levágni, sem a halottal háromnál több öltözet ruhát a sírba tenni. Más család sírját csak temetéskor volt szabad látogatni.*”⁹⁴

Tiltotta a gazdag örökösökkel kötött látszatházasságot, a nagy korkülönbséget, mert „*nem szabad beleegyezni olyan kort és érzelmeket megcsúfoló kapcsolatokba, amelyek a házasság természetes célját nem érhetik el,*” vagyis a gyermekek nemzését.⁹⁵ A férjeket kötelezte, hogy havonta legalább háromszor férji feladatát teljesítse: „*ennyi megbecsüléssel tartozik a férj erényes feleségének... s megakadályozza, hogy férj és feleség teljesen elhidegüljön egymástól.*”⁹⁶ Az újszülött fiatalasszonynak azt javasolta, hogy „*rágjon el egy birsalmát, mielőtt ágba bújna, hogy ajkairól a szavak és a nyújtott gyönyör édes legyen.*”⁹⁷ Az **érdekházasság** és a **látszatházasság** elítélése, valamint követelményként a házastársak egymás iránti gyengédsége, megbecsülése, a rendszeres nemi élet, a gyermekek nemzése és nevelése, mindez emberi és erkölcsi emelkedettségéről vall, és kétségtelen, ismerve Szolón emberi tartását, hogy ezeket az elveket önmagára nézve is kötelezőnek ismerte el, s be is tartotta. Ugyanakkor ezeknek az erkölcsi elveknek jogi normaként való kikövetelése arra mutat, hogy társadalmilag inkább kivételnek, mint szabálynak számítottak.

Büntette a nők megerőszakolását és elcsábítását, az elsőért száz, az utóbbiért húsz drahmát rótt ki. Ha a nő hetéra volt, akkor nem kellett büntetést fizetni, csak szolgálatukért kellett áldozni. Tiltotta a nővérek és a lányok eladását, ha szüzek – ez bizonyára elfogadott kereskedelmi ügylet lehetett, mutatta, a családok nem sokra becsülték a leánygyermeket; ugyanakkor lehetővé tette, hogy a leánygyermek is örökölhessen,⁹⁸ de „*érvénytelennek mondott ki minden olyan végrendeletet, amelyet betegség, kábítószer vagy kényszer hatására, börtönben vagy nő befolyására készítettek..., a gyönyört vagy a fájdalmat mind olyan dolognak tekintette, amelyek elhomályosítják az ember józan ítélőképességét.*”⁹⁹ A nők befolyását egy sorba állította a beszámíthatatlansággal, a kábítószerrel, a kényszerítéssel, az elzárttsággal, elvitatta tőlük a józan ítélőképességet.

Plutarkhosz tudósít a „*günikonomoszok*”-ról, a női erkölcsre felügyelő testület tagjairól. Hogy a férfiak erkölcsére figyelő testület lett volna bármikor is Athénban, annak nincs nyoma. A társadalom csak áttételesen örködött a férfierkölcse felett, mégpedig, minő furcsaság, éppen a női erkölcsöt figyelő testület tagjai által, de csak akkor, ha a férfi „*férfiatlanul, asszony módra viselkedik*”.¹⁰⁰ Szolón idején ilyen testületről nem tudunk, de hogy a törvény az ő idején is ezekre a jelenségekre figyelt, éspedig éppen ilyen féloldalasan, elsősorban a nőkre tekintve, az bizonyos. Mutatja ezt az, hogy „*Törvényben szabályozta a nők nyilvános helyeken való megjelenését, ünnepi és gyászszokásaikat, s a nők viselkedésében megtiltott minden túlzást és féktelenséget,*”¹⁰¹ korlátozta útjaikon viselhető ruháik számát, ételük és italuk értékét, kosaruk méretét, stb. stb. Ezek a kisszerű, a maguk korában bizonyára nyomósabbaknak tűnő intézkedések jobban vallanak az athéni leányok, nők, feleségek tényleges élethelyzetéről, mint a legszebben hangzó, emelkedett szólamok. A férfiakat természetesen az ilyen korlátozó intézkedésekkel nem zaklatták. Többségük számára a szexualitás sokszínű, gazdag kiélése és az individuális szerelem ezért csak a házasságon kívül nyerhetett szabad tért.

TALÁLKOZÁSA THALÉSSZEL

Találkozásukkor ötvenes-hatvanas éveik fordulóján jártak. Hellász nehéz helyzetben volt, a méd-perzsa hadak pörölycsapásai alatt egymás után hódoltak meg a keleti parti és a szigetek poliszai. Közben a poliszok többsége az ellenállást választotta, de Milétoz és Thalész perzsabarát politikát folytatott. Milétoz kiterjedt gyarmatbirodalma, kivételes gazdasági ereje, Thalésznek Hellasz szerte kivívott tekintélye a perzsákat erősítette.

93 Terentius: Egy fiatalember szerelme. In: Római költők antológiája. Európa Könyvkiadó. 2. kiad. 1964. 50. old.

94 Plut. Szolón 21.

95 Plut. Szolón 20.

96 Plut. Szolón 20.

97 Vö. Plut. Tanácsok házasulandóknak. In: Moralia. 64. old. (Plutarkhosz: Moralia. Erkölcsi, filozófiai, állambölcseleti kérdések. Az eredeti görög szövegből összeállította Rakonczai János. Bába Kiadó. Szeged. 2012.)

98 Vö. Plut. Szolón 20.

99 Plut. Szolón 21.

100 Vö. Plut. Szolón 21.

101 Plut. Szolón 21.

Ezt kívánta Szolón megfordítani, Miléoszt és Thalészt a pánhellén ügy mellé állítani. Küldetése nem sikerült. A két idős barát szembekerült egymással.

Életútjuk sokban hasonló volt. Thalész is előkelő családból, a Thelidák nemzetségéből származott, családfáját Agenorig és Kadmoszig vezette vissza. Ifjan ő is kereskedőként járt a tengereket, de inkább a keleti karavánutakat. Nem anyagi kényszerűségből, inkább politikai okból vállalta a kereskedést, hogy Thraszübulosz türannosztól és a poliszt megreszkető polgárháborúktól távol legyen. Bár kereskedett, de nem élt, mint Szolón, kereskedői életet. Arisztokratikus és szakrális gyökerei (a család férfi tagjai Didümában, a Brankhidák Apollón-kultushelyén gyakorolták papi funkciójukat) alapvetően meghatározták emberi magatartását és életvitelét, ami közelebb állt egy karizmatikus vezetőhöz, mint egy kereskedőhöz. Thalész istenfélő életet élt, mindent istenekkel telinek vélt, kozmoszát azért látta a legszebbnek, mert isten alkotásának tartotta.

Kereskedői hivatásukat föladva mindketten poliszukban politikai funkciót vállaltak. Mint Szolón, ő is a Delphoi körüli hét görög bölcs tagjai közé tartozott, mindketten aktívan részt vettek a poliszok közötti politika alakításában, s egyaránt képviselték Hellász és poliszuk érdekeit a barbár világban, elsősorban Egyiptomban és Lüdiában, Kroiszosz udvarában. Thalész polisz probulosza (tanácsnoka) lett, városát, Panióionban, Delphoiban, Egyiptomban és Szardeiszen képviselte. A probuloszok intézménye „*ugyan nem demokratikus, de maga tanács igen. Kell ugyanis valami olyan szervnek lenni, amelynek föladata, hogy megtárgyalja az ügyeket, mielőtt a nép elé terjesztik, hogy a népnek így másra is maradjon ideje: ez a szerv, ha kevés tagból áll, oligarchikus, márpedig a probuloszok szükségszerűen kevesen vannak, tehát az intézmény csakugyan oligarchikus.. Ahol meg mindkét hivatal megvan, ott a probuloszok a tanács fölött állnak; hiszen a tanácstagság demokratikus, a probulosz intézmény pedig oligarchikus.*”¹⁰² Thalészben, az oligarchikus intézmény tagjában, miközben segítette poliszának demokratikus kibontakozását, megerősödtek származása okából is eredendő arisztokratikus vonásai. Kettős meghatározottsága tudatán kívül meghatározta politikai állásfoglalását.

Kényszerűen szakítva az aktív politikálással, mindkettőjük érdeklődése tudományok felé fordult, filozófiával kezdtek foglalkozni. Választásukat világszemléleti és politikai konfliktusok vállalása vagy elkerülése motiválta. Szolón a **társadalom**filozófia rögös, politikai viszályokat és veszélyeket is vállaló útján tette meg az első lépéseket, vele szemben Thalész a politikailag kevésbé konfliktusos **természet**filozófia felé fordult.

SE FELESÉG, SE GYEREK

Nem ismerjük Thalész szerelmi életét, nem szemérmessége, hanem életelvei miatt: „*egyedül és magányosan élt.*”¹⁰³ Kerülte az élvezeteket. Idegenkedett a nősüléstől „*Az a szóbeszéd járja, hogy amikor anyja rá akarta beszélni a nősülésre, azt felelte: 'Még nincs itt az ideje'. Amikor ezt öregségében megismételte, azt mondta: 'Már nincs itt az ideje.'*”¹⁰⁴ A nősüléstől és a gyermekek nemzésétől való idegenkedés magánemberként és polisz-polgárként egyaránt erkölcsi és állampolgári hanyagságra vallott, minden hellén polgár alapvető kötelezettsége alól húzta ki magát.

A házasságról, illetve házasságtörésről meg egy alkalommal nyilatkozott: „*Egy házasságtörő megkérdezte, hogy bizonyítsa-e esküvel, hogy nem követett el házasságtörést. Thalész erre azt mondta: 'A hamis eskü semmiel sem rosszabb, mint a házasságtörés.'*”¹⁰⁵ Megfordíthatjuk a mondását: a házasságtörés nem rosszabb, mint a hamis eskü. Azt javasolta: „*Az asszonynak nem szabad hízelegni, de veszekedni sem szabad vele idegenek jelenlétében; az egyik esztelenség jele, a másik az örültség.*”¹⁰⁶ „*Esztelenség*” és „*örültség*” – hízelgés és veszekedés egyre megy, mindkettő ostobaság. Ugyanez a szemfogatás a házközösség következő szereplőjéhez, a rabszolgához való viszonyban: „*Ne büntesd a szolgát bor mellett; úgy fog tűnni, részegségből teszed.*”¹⁰⁷ Büntetni a rabszolgát szabad, de részegen tilos. Hasonló mondható egy másik nyilatkozatáról: „*Amikor megkérdezték, miért nem nemzett gyermekeket, így válaszolt: 'A gyerekek iránti szeretetből.'*”¹⁰⁸ Gnómája meglehetősen önismeretről vall, ha a gyerek érdekeit szem előtt tartva nem vállalja a gyermeknemzést: tudja magáról, hogy nevelése csak a gyermek kárára lenne. Nem tudni, hogy saját tapasztalatait általánosította-e vagy a közfelfogásból kiindulva nézett szembe saját szülőihez kapcsolódó gyermeki viszonyával: „*Amit szüleidnek adtál, azt fogod kapni gyermekeidtől.*”¹⁰⁹

102 Arisztotelész: Politika. 1299b.

103 Diog. Laert. I,1. Thalész

104 Diog. Laert. I,1.

105 Diog. Laert. I,1.

106 Diog. Laert. I,6.

107 Diog. Laert. I,6.

108 Diog. Laert. I,1.

109 Diog. Laert. I,1.

Két mentő körülményt is említenek. Az egyik szerint Thalész örökbe fogadta unokaöccsét. Talán nővére belehalt a szülésbe vagy más betegségbe, nem tudjuk, miként azt sem, hogy mekkora volt a gyermek, amikor, s hogy ki lehetett a gyermek édesapja. Hogyan és mivé nevelte, ha nevelte? A gyermeknevelés gondja tántoríthatta el saját gyermek vállalásától? A másik mentő ötlet, hogy „Egyesek szerint”, mint Diogenész Laertiosz említi, volt felesége, egy föníciai nő, s attól egy fia.¹¹⁰ Nem valószínű.

Nőgyűlölő vagy inkább aszexuális lehetett. Úgy vélte, hogy „az az otthon a kívánatos, melyben a családfő a legnagyobb felszabadulást érzi.”¹¹¹ A házasság és a gyermek kötöttséget, kötelességeket, felelősségvállalást jelent. Van, aki ebben érzi magát igazán szabadnak és gazdagnak, s van, aki a legnagyobb rabságba vetésként éli meg. Házasságon kívüli kapcsolatairól – se nőekkel, se férfiakkal – sem maradtak fenn adatok, csupán egy halvány utalás, hogy gyengéd érzelmeket ápolt tíz évvel fiatalabb rokona, barátja, tanítványa, Anaximandrosz iránt.

BECSTELEN BÖLCS

Egy vállalt vagy kényszerű életút és életmód belekövesedik az ember lelki alkatába. Fordulatos élete Thalészben olyan életelvet alakított ki, amely miatt jelleme eltorzult.

Embertelenségéről árulkodik tette: „Szolón meglátogatta Thalészt Milétoszban, és csodálkozását fejezte ki, hogy Thalész miért nem házasodott meg és miért nem lettek gyermekei. Thalész akkor nem válaszolt, de néhány nappal később egy idegen szólította meg Szolont, és Thalész felbujtására azt állította, hogy tíz napja jött Athénból. Szolón megkérdezte, hogy történt-e valami Athénban, mire az ember – pontosan úgy, ahogyan erre Thalész kitanította – így felelt: ‘Zeuszra, csak annyi, hogy egy ifjú embert temettek, és holttestét az egész város kikísérte a temetőbe. Úgy hallottam, fia volt a város egyik kiváló, első polgárának, aki azonban nem volt jelen a temetésen, mert – amint mondták – régóta idegenben tartózkodik.’ ‘Szerencsétlen ember! – kiáltott fel Szolón. – Hogy hívták?’ ‘Bizony hallottam, de már nem emlékszem rá; csak tudom, hogy mindenki mint bölcs és igazságos embert emlegette.’ Szolón az idegen szavaira mind nagyobb aggodalom töltötte el, s végül zavartan megkérdezte, nem Szolón volt-e az ifjú atyja. Amikor az idegen megerősítette, hogy igen, így hívták, Szolón a fejét verte, és szavaival is, tetteivel is elárulta mély fájdalmát. Thalész erre mosolyogva kézen fogta, s így szólt hozzá: ‘Látod, ez tart vissza engem a házasságtól és a gyermekek nemzésétől, hiszen ekkora fájdalmat még te sem tudsz elviselni, pedig igazán kemény ember vagy. De nyugodj meg, egy szó sem igaz az egészről.’”¹¹² Nem mondhatjuk, hogy „lány lelke lett volna Thalesnak”, mint Iuvenalis állítja.¹¹³

Thalész magyarázkodása – „ez tart vissza engem a házasságtól és a gyermekek nemzésétől” – csak ámitás és önámítás. Mosolya egy beteg lélek vigyorgása. Plutarkhosz kemény szavakkal rója meg Thalészt: „erényét vesztő”, „gyáva”, „gyenge”, „dőre, hitványlelkű ember” az, aki nem képes józanésszel szembenézni balsorsával, s ezért „annak megszerzéséről is lemond, amire szüksége van, mert fél, hogy egyszer majd elveszti.”

Diogenész Laertiosz idézi életesezményét: „három dologért tartozik hálával a sorsnak – mondotta – először is, hogy embernek született és nem állatnak; másodsor, hogy férfinak és nem nőnek; harmadsor, hogy hellénnek és nem barbárnak.”¹¹⁴ Fordítsuk le tartalmát: ha azért örvendezett, hogy nem állatnak, nem nőnek és nem barbárnak született, akkor kiderül, hogy a nő lényegében az állatokkal és a barbárokkal kerül egy sorba, mert egy nő az nem önálló személyiség, mint a gyermek, mint a rabszolga és miként az oktalan állat, következésképpen ezért nem igazán ember és nem igazán hellén!¹¹⁵ Thalész mintha Szolónnal vitatkozna, akit boldoggá barátai, fiai, lovai, ebei, és – megint egy „anakronizmus” – a távoli idegenek teszik. A „vita” azt mutatja, hogy a kor kihívására szembeálló válaszokat dolgoztak ki. Ha Plutarkhosz azt emelte ki az öreg Szolont dicsérve, hogy élvezte az életet, akkor az idős Thalész szemére azt vetette, hogy „nem tudja élvezni vágyát”, ha egyáltalán voltak vágyai.

AZ ÉLET FÉLELMETES

A lüd támadások és foglalások, a növekvő perzsa veszély, a poliszok belső feszültségei egyaránt bizonytalansággal, félelemmel töltötte el a poliszpolgárokat, köztük a hét görög bölcs kiemelkedő gondolkodót. Szolón költeménye jól mutatja a közhangulatot:

110 Vö. Diog. Laert. I,1.

111 Plut. A hét bölcs lakomája. In: Uő. Moralia. 59. old.

112 Plut. Szolón 6.

113 Iuvenalis: Sztatírák. XIII,184. In: Persius és Iuvenalis: Sztatírák. Európa Könyvkiadó. 1977.)

114 Diog. Laert. I,1.

115 Mondják, hogy „Ilyen mondást Thalésznek tulajdonítani... anakronizmus: az a hellén öntudat, amely a barbárral szemben határozza meg magát, későbbi.” (Hermipposz filozófus-életrajzainak töredékei. In: Steiger Kornél: A lappangó örökség. 162. jegyzet. 174. old.). Thalész a barbárokkal szemben nem milétoszi, hanem hellén polgárnak vallja magát. Ez egybevág a bölcsek polisz-fölötti-elkötelezettségével.

*Boldog a földi lakó nem lesz soha; küzd nyomorogva
mind, ki halandó lény nézi az égi napot.*¹¹⁶

Szolón látta a sorsfordulók kimenetelének kiszámíthatatlanságát, látta az életlehetőségek forgandóságát. Ebből szűrte le boldogságetikájának paradoxon következtetését: hogy valakinek az élete boldog-e, az csak halálával dől el.¹¹⁷ Ez az életbölcesség nem akadályozta meg abban, hogy a konfliktusokat vállaló, egész életet éljen: Szolón „*öregkorára még a jókedvű mulatságot, a zenét és a vidám lakomákat is megszerette.*”¹¹⁸ Mint megénekelte:

*Kedvelem én Küprisz s Dionüszosz műveit immár,
s Múzsákeit; ezek földerítik szívemet.*¹¹⁹

Igaza van tehát Thalésznek is abban, hogy az élet félelmekkel teli, de kivihetetlen az a törekvése, hogy az ember félelem nélkül éljen. Ha ez mozgatja mégis életvitelét, akkor szükségképpen elveszti erényét, vagyis Szolón gazdag, élményekkel teli életének ellentétéként magányosságra ítélte, gyáva, gyenge, hitványlelkű, kenetteljes, de durva, torzult lelkű emberré lesz. Félelem nélkül élni? – ez az életelv csupán csak fűgefalevélként szolgált arra, hogy Thalész az összhellén érdekekkel szemben Milétoszt Perzsia hatalmi támaszává tegye.

Hosszú, változatos életéből legfeljebb csak egy-két éve volt még hátra. A győztes perzsák tudva médiszmoszáról, méd-perzsa barátságáról, nem zaklatták. Félelem nélkül, senkire és semmire, csak magára gondolva, nyugalomban élte utolsó éveit. Az agg bölcs beilleszkedett a perzsa uralom alatt élő város mindennapos életébe. Egy sportverseny megtekintésekor az izgalomtól vagy napszúrástól életét veszítette: „*a meleg, a szomjúság és gyengeség következtében halt meg aggkorában, miközben nézte a gymnikus vetélkedést.*”¹²⁰ Így lett halála életelvének – a valósággal való kiegyezésnek és semmittevésének – megpecsételője.

A HAZA SZERETETE

Szolón szerelmei? – Athéné és Athén. Égő szerelemmel csüggött Zeusz fejéből teljes fegyverzetével kipattant Athénén, Athéné Parthenoszon, a szüzön, Athéné Pallaszon, a gigászt legyőző, városvédő, a Poszeidón felett győztes istennőn. Az ő városa Athén. Ezért vállalta a halál lehetőségét Athén érdekéért folyó háborúban, ezért vont a magára arkhónként és törvényhozóként a gazdagok és a szegények pártjának ellenkezését, ezért szánta rá magát, hogy szembeforduljon a tútrannosszal, ezért nem restellte az örült szerepét és a kinevetetést, ezért tűrte a méltatlan mellőzését. Ez a sirig tartó szerelem városa iránt volt éltetője és életének értelme.

Szolón szerelmei? – Hellén és Hellász. Égő szerelemmel csüggött Epimétheusz és Pandora unokáján, az emberiséget az özönvíz pusztításától megmentő Deukaliót és Pürrha fián, a hellének – aiolok, akhájok, dórok, iónok – ősapján, Hellénen. Róla nevezték el Görögországot Hellásznak, lakóit pedig helléneknek. Értük vállalta Delphoi védelmezését, ezért állt a bölcs-mozgalom élére, ezért szánta rá magát, hogy szembeforduljon Kroiszossszal, Lüdia nagykirályával, ezért nem restellte, hogy beutazza Hellászt meggyőzni a széteső mozgalom tagjait, ezért tűrte a mindig tette kész politikust, tudóst, költőt a megalázó tehetetlenséget. Bátran és büszkén írhatta magáról:

*Bárha öregszem, még egyre sokat tanulok.*¹²¹

Tanult, tanulmányozta az ősi, egyiptomi feljegyzéseket, vallatta a tudós egyiptomi papokat, hogy azután Athén atlantisziak fölötti nagy győzelmét megénekelje, példájával ösztökélje a poliszok összefogását, mozgósítsa a lüd és a méd-perzsa támadás ellen, s felvázolja egy jobb, igazságosabb, szabadabb társadalom képét. Élete utolsó percéig dolgozott élete főművének, „**Atlantisz**” történetének, az Atlantisz-utópia megírásán. A halál azonban kiragadta kezéből az írásvesszőt, művét befejezni nem tudta. Méltán összegezte életcélját és életének végső mérlegét így:

*Ó, hazám! segittelek szóval és tettel!*¹²²

116 Szolón: Senkise boldog. In: Görög költők antológiája. 94. old.

117 Vö. Plut. Szolón. 27.

118 Plut. Szolón 29.

119 Plut. Szolón 31.

120 Diog. Laert. I,1.

121 Plut. Szolón 2.

122 Diog. Laert. I,2.

Hogy valakinek az élete boldog és nemes-e, az csak halálával dől el – ez a szolóni boldogság-etika alapvető tétele. Reménykedett:

*bárcsak nyolcvanéves koromban találna az
elkerülhetetlen halál.¹²³*

Beteljesült vágya, Szolón elnyerte a szép halált, hiszen éppen nyolcvanéves korában távozott Hádészbe.¹²⁴

Csak a legnaivabb olvasó lepődik meg azon, hogy egyugyanazon legbensőbb eszmei mag hajtása bomlik ki akkor, amikor Szolón a hatalom megragadása felé tett lépéseket, és amikor a bakfisok és kamaszok ágya felé közeledett, amikor kereskedőként portékái áráról nyilatkozott, elégiáit csiszolta, törvényeit fogalmazta és alkotmányát szerkesztette, szónoklatait szövegezte. Ugyanaz a benső erő nem hagyja nyugodni, amikor filozófiai eszméit fogalmazza meg. Nincs két, három, több Szolón, csak egy: Szolón.

KI A PARÁZNA?

Szolón eltiltotta a paráznát a szónoklástól. Kérdés: hogyhogy nem maradtak sohasem üresek Athén szónoki emelvényei?

Aki ezt kérdezi, az a maiak fejével gondolkodik. Szolón és kortársai nyakán azonban nem mai, hanem akkori, azaz másként gondolkodó fejek voltak.

Férfi és férfi, nő és nő közötti nemi vonzódás és viszony volt, van és lesz, mondhatni, az ember biológiai folytonosságából következik, és genetikai, népességalakító mechanizmusát, pszichikai hátterét, számos más vonatkozását sokan vizsgálják. Nem erről, hanem a férfi-nő viszony **társadalmilag** problematikussá válásáról, a – nevezzük így – „szociológiai homoszexualitás” **szociológiai, társadalompolitikai és ökonomiai** feltételeiről, kell beszélnünk, mert annak gyökerét a társadalmi testben kell keresnünk, hiszen egy korszak szociális körei, politikája, erkölce, pszichéje, szexuális vágyai és gyakorlata között finom és szoros kapcsolódások szövődnek, melyek fölfejtése kideríti egymástól távolinak mutató vonások összetartozását.

Csak emlékeztetünk az eddigiekre. A hetéra nő léte férfias, a férfi prostituált férfi léte nőies szerepet töltött be, a nőkhöz hasonlóan a férfiaktól függött. Ez társadalmilag elveszítette nőiességét, az a férfiaságát. Biológiai nemük és társadalmi megítélésük felcserélődött. A társadalom, legyen nőről vagy férfiről szó, csak az egyik szabad embernek a vele egyenlő szabad emberhez fűződő érzelmi-szerelmi kapcsolatát ismeri el erkölcsösnek. Parázna kapcsolat az egy nemű szabad ember és a rabszolga, a rabszolga és a rabszolga, a szabad ember és a jogait elvesztett férfitprostituált viszonya.

Mit jelenthetett Szolón és kortársai számára az, hogy „parázna”? Láttuk, hogy teljesen mást jelentett számukra, mint a számunkra. A társadalom ugyanis az egyik vagy a másik szexuális kapcsolatot a helytől, az időtől és a körülményektől függően tartotta normálisnak, ez vagy az a társadalmi csoport elfogadhatónak.

„Természetes” szexuális kapcsolatokat akartok? – akkor nem különböztek a többi főemlős párzásától.

A RABSÁG DŐZSÖLÉSE

Ritkán látjuk és láttatjuk történelmi hőseinket hiányos öltözékben vagy éppen a nélkül, méghozzá egy filozófiai traktatusban? Ők is emberek voltak, álmokkal és beteljesületlen vagy beteljesült vágyakkal. Ha nem szentképeket rajzolunk róluk, akkor olyanoknak kell vennünk őket, mint amilyenek valóban voltak: ruhában és meztelenül egyaránt esendő embereknek.

A **démokrata** Szolón „bölcsekhez nem illő”, derűs, **biszexuális** életviteléről ismert; a morc, **arisztokrata** Thalész **aszexuális** probuloszként őrizte meg a történelmi emlékezet; a brutális **türannoszt**, Periandroszt egy **vérfertőző, nekrofil**, sokakat **vízbe fojtó** és százakat **kíherélhető** nemi szörnyetegként láthatjuk, és egyes bölcslistákon szereplő Peiszisztratoszról tudjuk meg, hogy feleségével **nem rendes módon hált**. Ez az antik társadalom látélete. A róluk kialakult sötét kép az önkényuralom logikájából fakadt. Egyre jobban belemerevültek társadalmi szerepükbe.

Egyikük sem akart ilyenénné lenni, de ilyenekké váltak, mert egy rabszolgatársadalomban a férfiak és a nők között, a nők alárendeltségéből és a férfiuralomból fakadó konfliktust kellett megoldaniuk. Az akaratok és a törekvések egymásba feszüléséből született meg az a környezet, amelynek határaiba akarataik és törekvésük beleütközött. A „történelem” csak a lehetőségeket kínálta, hogy az egyik ilyen, a másik olyan lett, abban saját habitusuk nyilvánult meg. Egy dolog biztos, ha nem tudtak is róla, mindhárman megszenvedték testileg is, lelkiileg is, hogy egy rabszolgaságon nyugvó, férfiuralmú társadalom tagjaiként éltek.

Lehet, hogy egyikük sem volt éppen ilyen, de a rabszolgaság nemcsak a szabad ember arculatát, hanem a rabszolga ítéloképességét is,¹²⁵ a türannisz nemcsak a türannoszt, hanem a polgárok látását is deformálta:

123 Diog. Laert. I,2.

124 A halál bizonyára Athénban vagy Szalamiszon, nem pedig Cipruson érte.

125 Arisztotelész így vélekedett: „az úr a szolgának csupán ura, de nem hozzá tartozik, míg a szolga nemcsak szolgája az úrnak, hanem teljességgel az övé.” Nem látta át, hogy úrrá az urat nem más, mint éppen szolgája teszi úrrá, hogy az úr minőségét, szubjektumát és szubjektivitását egyaránt a többi úr, s mindegyikük szolgáló határozzák meg. És viszont, a szolgák szubjektumukat és szubjektivitásukat az urak által nyerik el. (Arisztotelész: Politika. 1254a.)

felnagyították, kiszínezték a tényeket, a türannoszt olyan tettekkel is megrágalmazták, olyan cselekményeket is belelítottak a hatalom önkényébe, amelyek ugyan annak lényegétől nem voltak idegenek, de mégsem történtek meg.¹²⁶

A SZABADSÁG TOBZÓDÁSA

Platónnak kellett lennie annak, aki mélyebbre és messzebbre látott: „*A szabadságban való tobzódásnak... az a tetőpontja, mikor a pénzen vásárolt rabszolgák és rabszolganők éppen olyan szabadságot élveznek, mint maguk a vevők. Azt meg, hogy a nőknek a férfiakhoz, és a férfiaknak a nőkhez való viszonyában mennyire megy a jogegyenlőség és a szabadság, majdnem elfelejtettem megemlíteni.*”¹²⁷ Ókori Fourierként észrevette, hogy a rabszolgaság, az emberek adás-vétele, a férfi-nő viszony, benne a nők alárendeltsége és jogaiknak korlátozottsága feltételezi egymást. A férfi és a nő egyenlőségének feltétele, fejt ki Platón, alapvetően az, hogy a rabszolgák és a rabszolgatartók szabadsága egyforma legyen, vagyis hogy a rabszolgaság intézménye megszűnjék. Ettől függ a nők szabadsága is, de a férfiaké is, és így lesz a nők felszabadulása a társadalom tényleges, a férfiakra is kiterjedő, „*tobzódó*” szabadságának mutatója.¹²⁸

Arisztotelésznek kellett lennie annak, aki belelátott a szabad és rabszolga viszony mélyebb rétegeibe, s fölismerte: „*ha minden szerszám parancsra vagy a maga jószántából el tudná végezni munkáját, mint azt Daidalosz készítményeiről vagy Héphaisztosz háromlábú székeiről beszélnek, melyek a költő szavai szerint maguktól járnak az istennek tanácsába; ha így a vetélőfa is magától szőne s a lantverő pálcika is magától játszana: nem volna akkor szükség se az építőmestereknek mesterlegényekre, se az uraknak szolgákra.*”¹²⁹ Ha a munkaeszközök fejlettebb lennének, s tegyük hozzá, ha a rabszolgaság utat nyitna a munkaeszközök fejlődésének, akkor nem lenne szükségük az uraknak szolgákra, s nem lennének a szolgák urai. Ez a feltétele annak, hogy „*a pénzen vásárolt rabszolgák és rabszolganők éppen olyan szabadságot élveznek, mint maguk a vevők*”.

Platón és Arisztotelész mindent tudtak! De Platón és Arisztotelész nem tudta, mert nem tudhatta, hogy a rabszolgaság megszüntetése, a „*szabadság tobzódása*”, azaz az önzetlen, nem a szabad és a rab, nem az eladó és a vásárló viszonyán nyugvó individuális szerelem, a jogegyenlőség és a szabadság férfi és nő, de nő és nő, férfi és férfi, vagyis ember és ember között évezredek vívmánya lesz, amit ingyen sohasem adtak és adnak, amiért ismét és ismét, minden egyes nap meg kellett küzdeni, és meg kell küzdenünk!¹³⁰

126 Mindebből olyan túlátlánosítások fakadnak, amelyeket Szókratész szavai mutatnak: „*az ifjú szépséget és a bölcsességet éppúgy el lehet adni szép, mint ahogy szegényletes módon. Mert aki például ifjú szépségét pénzért árusítja a rá vágyakozóknak, azt ringyónak nevezik, aki pedig barátjává tesz valakit, akit szép és kiváló szeretőnek ismer, azt bölcsként tiszteljük. Éppen így, akik bölcsességüket, a ringyókhoz hasonlóan, pénzért vesztegetik az arra vágyakozóknak, azokat szofistáknak nevezik, aki viszonyt olyan embert tanít, akit nemes hajlamúnak ismer, és átadja neki mindazt a jót, aminek birtokában van, s ezt azért teszi, hogy a másikat barátjává tegye: nos, az ilyenről azt tartjuk, hogy szép és kiváló polgárhoz méltóan cselekszik.*” (Xenophón: Emlékeim Szókratészről. I.6.13.). Az egyik pénzért adott-vett szerető, a másik pénzért adott-vett tudás, a párhuzam mégis alaptalan. Gondoljunk bele: a fiúszerező bölcs, Prótagorasz meg ringyó!

127 Platón: Állam. 563b.

128 Fourier megjegyzi: „*Általános tételként megfogalmazhatjuk, hogy a társadalmi fejlődés és a korszakváltások abban a mértékben valósulnak meg, ahogyan a nők előrehaladnak a szabadság felé; a társadalmi rend hanyatlása pedig abban a mértékben következik be, ahogyan csökken a nők szabadsága.*” (Fourier: A négy mozgás és az általános rendeltetések elmélete. 206. old.)

129 Arisztotelész: Politika. 1253b.

130 E szép záró gondolatokat Heltai Jenő „**Szabadság**” c. verséből és Somogyi Tóth Sándor „**Próféta voltál szívem**” c. regényéből vettem.